

Posta István
Pető Györgyi

Sokszínű
ÍRODALOM
5

Mozaik Kiadó – Szeged, 2013

Tartalomjegyzék

Mesék

Tündérmese • Tündérszép Ilona és Árgyélus	8
Hősmese • Fehérlófia	15
Csalímese, hazugságmese, láncmese • <i>Csalí mese; Bolond mese; A kakas és a pipe</i>	23
Cigány mese • <i>Az elrejtett kincs</i>	28
Állatmese • <i>Phaedrus: A farkas és a bárány;</i> <i>La Fontaine: A farkas és a bárány</i>	30
Műmese a 19. századból • <i>Andersen: A rendíthetetlen ólomkatona</i>	33
Magyar műmese a 20. századból • <i>Lázár Ervin: Virágszemű</i>	39
<i>Saint-Exupéry: A kis herceg</i>	42
<i>Darvasi László: Trapiti és a borzasztó nyúl</i>	46
Összefoglalás	52

Népdalok

Kesergők • <i>Akkor szép az erdő...; Erdő mellett estvéledtem...</i>	54
Párosítók és betyárdalok • <i>A Vargáék ablakja...;</i> <i>Arra (j)alá az alföldi csárdába...</i>	57
Összefoglalás	60

Petőfi Sándor: János vitéz

A János vitéz megalkotása	62
1. rész	64
2–4. rész	68
5–6. rész	74
Részösszefoglalás	81
7–10. rész	82
11–13. rész	88
14–15. rész	97
16–18. rész	102
Részösszefoglalás	109
19–20. rész	110
21–22. rész	116
23–25. rész	121
26–27. rész	126
Összefoglalás	130

Mítoszok

<i>Párisz és Oinóné</i>	132
<i>Odüsszeusz kalandjai</i>	136
<i>Daidalosz és Ikarosz</i>	140
<i>Philémón és Baukisz</i>	143
A vízözön • <i>Részlet a Teremtés könyvéből</i>	147
Összefoglalás	152

Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk

<i>I–III. fejezet</i>	154
<i>IV–VII. fejezet</i>	162
<i>VIII–X. fejezet</i>	167
A regényről	170
Összefoglalás	174

Versek

<i>Arany János: Családi kör</i>	176
<i>Siv Widerberg: Söderparti</i>	182
<i>Petőfi Sándor: Egy estém otthon</i>	184
<i>Petőfi Sándor: Az Alföld</i>	187
<i>Petőfi Sándor: Szülőföldemen</i>	191
„Szülőföldem szép határa” • <i>Írások a szülőföldről</i>	194
<i>József Attila: Mama</i>	196
Összefoglalás	198

Prózai művek

<i>Petőfi Sándor: Úti levelek</i>	200
A régió, a lakóhely kultúrája, irodalmi emlékei	204
<i>Mikszáth Kálmán: A kis csizmák</i>	206
<i>Móricz Zsigmond: Fillentő</i>	211
<i>Karinthy Frigyes: Tanítom a kisfiamat</i>	217
<i>Fekete István: Lutra</i>	221
<i>J. K. Rowling: Harry Potter és a Főnix Rendje</i>	228
Összefoglalás	233
Kislexikon	234
Irodalmi ajánló	235
Életrajzok	236
Képjegyzék	240

Magyarországon számos nemzetiség él, amely kultúrája részeként mesekincsét is őrzi. A cigányság körében is népszerű volt a mesemondás. A mesemondók történeteiből kirajzolódik sajátos kultúrájuk, életmódjuk. Ezek által jobban megismerhetjük szokásaikat, gondolkodás módjukat.

- *Beszélgétek meg, hogy a kincs, kincskeresés miatt foglalkoztatta az embereket a legrégebbi időktől! Mi lehet kincs?*

AZ ELREJTETT KINCS

¹ *Uszód* • Duna-parti település Bács-Kiskun megyében

² *lob* • lomb

³ *szerencsét mond* • jósol

Tudod-e?

A legenda szerint Kossuth Lajos tizenöt éves volt, amikor egy öreg cigányasszony a tenyerébe nézett, s azt jósolta neki, hogy felnötként ő fogja a nemzetét felszabadítani.

Az a fa még most is megvan az uszódi¹ határban. Valamikor oda telepedtek le a cigányok az alá a fa alá, mert nagy lobja² volt és nagy árnyékot vetett. A karavánok ott álltak meg a lovaskocsijaikkal, ott tanyáztak, ott főztek, ott ettek. Napközben a cigányasszonyok elmentek kenyér után, járták a falut, szerencsét mondtak³ a népnek, a cigány férfiak meg a táborban maradtak a lovak mellett. Amikor a nők hazaérkeztek a batyukkal, akkor kezdtek főzni, mindenki azt, amit a házaknál kapott. Eljött az este, tűz köré ültek a cigányok. Együtt ültek, beszélgettek, szót váltottak erről is, arról is. Egyszer csak a fa tövénél kilobbant a földből egy hatalmas zöld láng. Hirtelen, rettentő erővel csapott föl az ég felé, aztán mintha visszaszívta volna a mélység, eltűnt. Amikor másodszer is feltört a láng, apám azt mondta a többieknek:

– Cigányok, dobjatok oda egy fehér lepedőt, mert azon a helyen elrejtett aranypénznek kell lennie!

Fogtak is egy lepedőt és reá terítették a fűre, ahol a ragyogó tűz megjelentkezett. Vártak úgy tizenöt percig, aztán elkezdtek ott ásni. Nem sok földet kellett elmozdítaniuk, hamar megtalálták a kincses ládát. Az egyik férfi megragadta a láda fülét, emelte volna kifelé, de a másik cigány gyengébb volt, alig bírta tartani a súlyt és elkáromkodta magát. A láda abban a pillanatban visszaesett a gödörbe és lesüllyedt. Eltűnt. Csak egy nagy csörrenést lehetett hallani, valahol lent a mélyben, de akkorát, hogy megremegett a föld a talpuk alatt.

A cigányok meg egymást szidták:

– Azért veszett el a sok, drága aranypénz, mert te nem jól fogtad a ládát!

– Te vagy a hibás, nem én! Ne akard reám akasztani a hibát!

És káromkodtak veszett módra.

A tűzláng nem lobbant ki a földből többé, de a halomba hányt rögök tetején nemsokára egy piros ruhás kicsi ördög jelent meg. Bizony mondom, ördög volt és piros öltözetet viselt: piros csizmát, piros nadrágot, piros kabátot, piros sapkát, és pirosak voltak a szarvai is! Ő volt a kincs őrzője, és állt némán a fa tövében, nézte a cigányokat. Azok meg úgy megijedtek, hogy rögtön befogták a lovakat a szekerekbe és elhajtottak onnan. Egész éjjel mentek, nem álltak meg, csak a hetedik faluban. Féltek, hogy betegek lesznek a gyermekek, mert ilyenkor az szokott következni: ahol ördög jelenik meg, ott nagy betegség történik, ha nem védekeznek ellene.

Így volt, ahogy elsoroltam. Az a fa még most is megvan, pedig hány éve már ennek!...

(*cigány népmese*)

1. Miért szerettek a határban álló fánál megpihenni az emberek?
2. Miről vált később nevezetessé ez a fa?
3. Milyen esemény hozta izgalomba a fánál táborozókat?
4. Miért nem sikerült a kincset megszerezni?
5. Milyen babona riasztotta el a cigányokat a fa mellől?

Az elvesztett aranyak

A mese egy elrejtett kincs megtalálását és a meggazdagodás lehetőségének elmulasztását beszéli el.

Sok más cigány meséhez hasonlóan itt is **valóságos helyszínen játszódik a cselekmény**. A történetben **központi szerepet kap a határban álló fa**, hiszen itt történnek a csodás események. A fa ugyanakkor **keretet ad az elmondottaknak**.

A szegény **cigányok előtt felcsillan a kincsszerzés lehetősége, de elbuknak** annak megszerzésekor. A veszteségért csakis magukat okolhatják. **A meggazdagodás esélye** egyszeri, **megismételhetetlen**, hiszen a tűzláng soha többé nem lobbant ki a földből.

A történetben megtalálható a cigány népmesék néhány jellegzetessége. Ilyen többek között a **megjelenő ördög alakja**, mely gyakori eleme a meséiknek. Felbukkanása figyelmeztető, a babonás cigányok elmenekülnek, félelmük nagyobb, mint kincsszerzési vágyuk. A történet **szereplői** nemcsak megszokott mesehősök, hanem **egyszerű hétköznapi emberek**. **Az elbeszélő úgy adja elő a történetet, mintha az vele esett volna meg**. A történet végén **elmarad** a magyar népmesékre jellemző **mesei igazságszolgáltatás**.

1. Miért érezzük úgy, hogy a mesélő valóban megtörtént eseménysort mond el? Beszéljétek meg!
2. Keressetek olyan meséket, amelyekben szintén szerepel fa! Azokban hogyan fordul elő?
3. Különböző nézőpontokból meséljétek újra a történetet! Az egyik megszólaló legyen a gyengébbik ládatartó, a másik egy szemlélődő!
4. Csoportokban dolgozva adjátok elő úgy a mesét, hogy a gesztusok és a mimika szerepe felerősödjön a mondanivaló érzékletesebb bemutatására!
5. Készíts illusztrációt a meséhez!

A cigánybáró

Elrejtett kincs gyakran szerepel irodalmi művekben. Ilyen Jókai Mór *A cigánybáró* című regénye is.

A főhőst, az ifjú Botsinkay Jónást azért nevezik a háta mögött cigánybárónak, mert olyan a képe, mint a cigánylegényeknek. A hazájától távol kerülő ifjú visszatérve apja egykor gazdag birtokát lepusztult állapotban találja. Egy jószágos cigány öregasszony, Cafrinka azt jósolja neki, hogy amit leendő felesége a menyegző éjszakáján álmodik, az teljesülni fog, s Jónás nevezetes nagyrú lesz. Először rossz helyen keresi a főhős a boldogságot, de végül minden jóra fordul, az elrejtett kincs is megkerül.

29.1. kép • A Jókai regényéből készült *Szaffi* című rajzfilm főhősei. Nézzetek utána, miben tér el a rajzfilm cselekménye a könyvétől!

Az emberek egykor közelebb éltek a természethez, mint ma. Az állatokat is alaposabban ismerték, és sokkal jobban tisztelték őket, mint a mai kor embere. Ez abban is megnyilvánult, hogy sokszor egy-egy állatot tartottak ősüknek. Ezt láttuk a *Fehérlófia* című mesénél is. Az észak-amerikai iro-
kéz indiánok például teknősbékától, medvétől, illetve farkastól származtatták magukat. Nem csoda hát, hogy az állatok a mesékben is fontos szerepet kaptak.

- Milyen állatok szerepelnek az állatok olvasott vagy hallott mesékben? Hogyan jellemeznétek őket?

Phaedrus

A FARKAS ÉS A BÁRÁNY

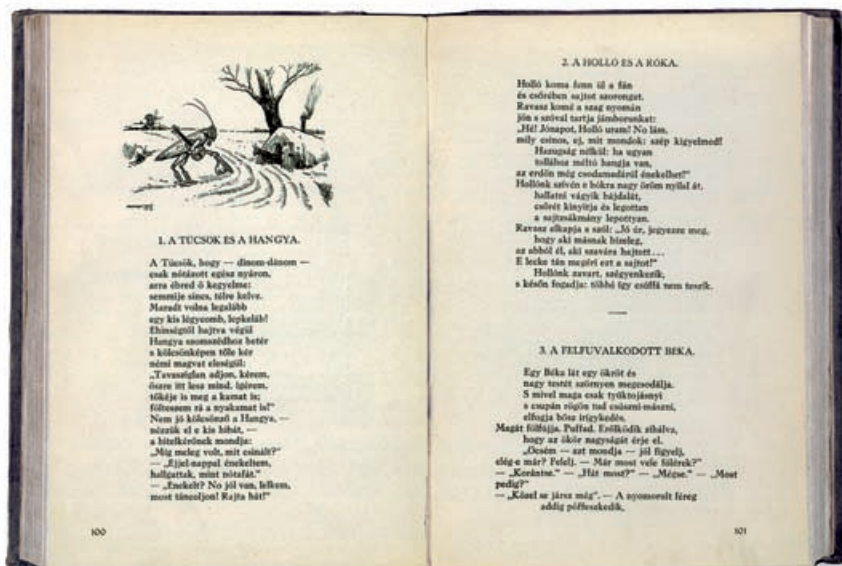
A szomjas farkas és a szomjas kis bari
Ugyanazon patakra ment véletlenül.
A jámbor gyapjásnál az ordas följebb állt,
Gonosz szándékkal mégis így kötött belé:
„Mért bolygatsz fel nékem a patak vizét,
Ha én iszom?” A gyapjas félnéken felelt:
„Hogyan tehetném, kérlek, mit szememre hánysz?
Hiszen a víz felőled árad szájamig.”
A meghazudtolt farkas így acsarkodott:
„Fél éve rútol rágalmaztál engemet.”
„Hisz akkor még nem éltem én” – felelte az.
„Apád gyalázott akkor, istenuccse¹, ő” –
És ráugorva széjjel marcangolta őt.

Oly emberekről íródott e kis mese,
Kik ártatlant koholt ürüggyel nyomnak el.

(Terényi István fordítása)

¹ istenuccse •
az Isten engem úgy
segéjjen fogadalom
rövidített formája

30.1. kép • Egy régi
kiadású állatmese-
gyűjtemény.
Te milyen állatmesé-
ket ismersz még?

La Fontaine

A FARKAS ÉS A BÁRÁNY

Megszomjazott a bari, kiment a patakra.
Hát egy ordas farkas is akkor tévedt arra.
Lejjebb ivott a bárány, a farkas meg följebb,
mégis szörnyű ordasa a bárányra förmedt:
„Hogy mered a vizemet zavarni, te hitvány?”
„Megbocsásson, farkas úr, de hogyan is bírnám –
szólt a bárány csendesen –, hisz kelmed¹ áll feljebb.”
„Szemtelen! Hát illik így velem feleselned?”
Most már látom: tavaly is te gyaláztál.” – „Kérem,
farkas uram, de tavaly én még nem is éltem.”
„Nem éltél még? Akkor a bátyád volt!” – „A bátyám?
Nincs is bátyám.” – „Rokonod volt akkor, te bárány!”
„Különben is, kár a szó. Bántott, aki bántott:
kutya, pásztor, egyre megy; én most bosszút állok!”
Azzal magát a szegény bárányra vetette;
széttépte s megette.

(Rónay György fordítása)

¹ kelmed • kegyel-
med – tiszteletteljes
régí megszólítás

1. Milyen koholt, alaptalan vádakkal illeti a farkas a bárányt a két költeményben? Hasonlítsd össze őket, és állapítsd meg, miben térnek el!
2. Milyen ellenérvekkel védekezik a bárány?
3. Mi volt a farkas célja a vádakkal?
4. Mely kifejezések jelzik a farkas ellenséges szándékát?
5. Miben tér el a két mese befejezése?
6. Mi a történet tanulsága? Melyik mese fogalmazza ezt meg?

31.1. kép • Pesti Gábor, a 16. századi magyar író is lefordította Aiszóposz meséit

Az állatmesék

Az állatmese ősi mesetípus, már az ókorban kedvelt műfaj volt. A prózai mellett ezek a mesék verses formájúak is lehetnek. A görög **Aiszóposz** és a római **Phaedrus** [fédrusz] történeteit később a francia **La Fontaine** [lá fonten] mellett magyar szerzők is feldolgozták. **Műveik az állatmesék egyik típusát, a fabulát képviselik.**

Meséik szereplői emberi tulajdonságokat képviselnek. Úgy gondolkodnak, beszélnek és cselekednek, mint az emberek. Az állatszereplők jelleme sokszor azt tükrözi, ahogyan az egyes állatfajokról az ember vélekedik. (A róka ravasz, a bárány szelíd, a farkas vérszomjas stb.)

A fabulákra jellemző, hogy a történetből tanulság vonható le. Legtöbbször valamilyen rossz emberi tulajdonság következményére figyelmeztetnek. Ez a tanulság sokszor szerepel is a mesék végén.

1. Jellemezd a mesék két szereplőjét, a farkast és a bárányt! Milyen emberi tulajdonságokat képviselnek?
2. Szerinted milyen emberi gyarlóságra, hibára emlékeztet a farkas bosszúja La Fontaine szövegében?
3. Gyakoroljátok a felolvasást, vagy tanuljátok meg kívülről az egyik verset! A párbeszédetek elmondásakor érzékeltessétek a szereplők jellemét!
4. Kire mondják, hogy „fekete bárány”? Nézz utána a könyvtárban vagy az interneten, hogy honnan ered ez a kifejezés!
5. Keress olyan közmondásokat, szólásokat, amelyekben farkas vagy bárány szerepel! Értelmezd is őket!

A farkas

A farkasról az irodalomban többnyire negatív képet kapunk. Elég, ha *Piroska* és a farkas történetére gondolunk. Népmesék is gyakran szólnak a gonosz ordasról, aki a végén póruul jár.

Néhány esetben azonban pozitív a rajz. Például Róma jelképes állata a nőstény farkas, mert a történet szerint a sorsára hagyott csecsemő ikerpárt, Romulust [romulusz] és Remust [rémusz] ő táplálta, így mentette meg a gyermekeket a pusztulástól.

Bizonyára emlékeztek *A dzsungel* könyve hőisére, Mauglira, az emberkölyökre is. Az ő életét szintén a farkasok óvják, ők nevelik fel az indiai dzsungelben.

Híres költőnk, Petőfi Sándor az alábbi két versében a kutyát állítja szembe a farkassal.

Petőfi Sándor

A KUTYÁK DALA

Süvölt a zivatar
A felhős ég alatt;
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

Mi gondunk rá? Mienk
A konyha szöglete,
Kegyelmes jó urunk
Helyeztetett ide.

S gondunk ételre sincs.
Ha gazdánk jóllakék,
Marad még asztalán,
S mienk a maradék.

Az ostor, az igaz,
Hogy pattog némelykor,
És pattogása fáj,
No de: ebcson't beforr.

S harag múltán urunk
Ismét magához int,
S mi nyaljuk boldogan
Kegyelmes lábait!

A FARKASOK DALA

Süvölt a zivatar
A felhős ég alatt;
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

Kietlen pusztaság
Ez, amelyben lakunk:
Nincs egy bokor se, hol
Mehúzhatnak magunk.

Itt kívül a hideg,
Az éhség ott belül,
E kettős üldözőnk
Kínoz kegyetlenül;

S amott a harmadik:
A töltött fegyverek.
A fehér hóra le
Piros vérünk csepeg.

Fázunk és éhezünk
S átlóve oldalunk,
Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk!

(Pest, 1847. január)

A két vers alapján milyen tulajdonságokat társítanál a kutyához, illetve a farkashoz? Alkossatok két csoportot! Egyik csoport érveljen a kutyák, a másik pedig a farkasok életmódja mellett!

32.1. kép • A nőstény farkas szobra. Lehetséges-e, hogy egy farkas csecsemőket óvjon? Ismersz-e olyan állatokat, amelyek más fajok utódait gondozzák?

32.2. kép • Farkas. Neked melyik a kedvenc vadon élő állatod?

A 20. és 21. században az emberiség óriási technikai fejlődésen ment keresztül. Az ember környezete, életkörülményei gyökeresen megváltoztak, a gyerekek mese iránti igénye viszont továbbra is megmaradt. A modern világ azonban új mesefigurákat és mesetípusokat teremtett.

Most az egyik legsikeresebb magyar meserő, Lázár Ervin egyik történetével, *A hétfejű tündér* című kötet egy darabjával ismerkedhettek meg.

- *Idézzétek fel, hogy milyen növények fordultak elő az eddig megismert mesékben! Mi volt a szerepük?*

Lázár Ervin

VIRÁGSZEMŰ

Abból már sok botrány származott, hogy valakinek szép szeme van. De ilyesféle perpatvarról, ami Varga Julcsa szeme miatt kerekedett, állítom, még a legöregebbek sem hallottak.

Mert Varga Julcsát, ha netán nem tudná valaki, Virágszeműnek nevezik. Azért, mert gyönyörűséges kék szeme van. Nos hát ebből lett a haddelhadd. Mert egy szép napon a Karcsú Sisakvirág nem átallotta azt mondani:

– Semmi kétség, Varga Julcsa szeme olyan, mint én!

Ami igaz, igaz, a Karcsú Sisakvirág igen szép, senki szemének nem válna szégyenére, ha rá hasonlítana. Nem is lett volna baj ebből a kijelentésből, ha nem hallja meg néhány másik virág.

A Fürtös Gyöngyike fel is csattant mindjárt.

– Még hogy olyan, mint te! Jobb, ha elhallgatsz a sápatag színeddel. Varga Julcsa szeme éppen olyan, mint én!

Na, lett erre riadalom, zenebona.

Rikoltozott a Tavasz Csillagvirág, hogy márpedig csakis ötötle kölcsönözte a színét Julcsa szeme.

Az Ibolya a hasát fogta nevetésben.

– Még hogy azt képzélték... hehe... és én?

Az Erdei Gyöngyköles erre lelilázta az Ibolyát.

– Nem is kék vagy, lila – mondta dühösen.

– Ha én lila vagyok, akkor Julcsa szeme is lila. Vegyétek tudomásul! – kiabálta az Ibolya.

Erre aztán előpattant a Búzavirág is.

– Ti mertek ezen vitatkozni?! Nézzetek meg engem!

Még szerencse, hogy nem tudtak egymáshoz közelebb menni, mert biztos hajba kaptak volna. Különösen akkor, amikor a Közönséges Gubóvirág is beleszólt a vitába. Ennek aztán nekiestek mind a hatan.

– Te mersz közbeszólni! Hiszen még a neved is közönséges!

Akkora volt a ricsaj, hogy a szundikáló füvek mind felébredtek.

Hát, mondhatom nektek, nincs annál csúnyább, mint amikor virágok veszekednek.

Tudod-e?

A virágnevekből számos női név ered: Rózsa, Ibolya stb. Vannak azonban ilyen férfinevek is, például a Jácint. Gyűjts te is hasonló neveket!

39.1. kép • Közönséges gubóvirág. Keressétek meg a növényhatározóban vagy az interneten a történetben szereplő többi virágot is! Szerintetek melyik a legszebb?

Gondolhatjátok, ki tett itt igazságot. Természetesen Mikkamakka. Éppen arra járt (majdnem mindig arra jár, amerre kell), és felkiáltott:

– Te úristen, színvak lettem!

A virágok elhallgattak. Egyszerre kérdezték:

– Színvak? Miért?

– Reggel, amikor erre jártam – mondta Mikkamakka –, világosan láttam, hogy ezen a helyen hét kék virág virít.

– Persze – mondták a virágok –, és?

– Most meg hét vöröset látok!

Hopp, egymásra néztek a virágok! Hát bizony nem Mikkamakka volt színvak, hanem ők vörösödtek ki a méregtől. Gyorsan visszakékültek hát, és előadták az ügyet Mikkamakának.

– Ó – mondta Mikkamakka –, de oktondiak vagytok! Ez a legegyszerűbb a világon. Varga Julcsa szeme hétfőn Karcusú Sisakvirág, kedden Fürtös Gyöngyike, szerdán Tavasz Csillagvirág, csütörtökön Ibolya, pénteken Erdei Gyöngyköles, szombaton Búzavirág, vasárnap meg Közönséges Gubóvirág. – (Azért mondta a gubóvirágot vasárnapra, mert titokban az tetszett neki legjobban.) – És közben persze – folytatta Mikkamakka – Varga Julcsa szeme egész héten szebb, mint ti heten együttvéve.

Ebben meg is nyugodtak a virágok, és azóta is boldogan kékellenek, virítanak.

1. Milyen népmesei szereplők keverednek a kötet címében?
2. Mi a szerepe a történetben Varga Julcsának?
3. Milyen rossz emberi tulajdonság nyilvánul meg a virágok vitájában?
4. Mikkamakka, aki „majdnem mindig arra jár, amerre kell”, hogyan tud igazságot tenni?
5. Mit jelent a perpatvar kifejezés? Írd körül saját szavaiddal!
6. Milyen színek szerepelnek a mesében? Milyen érzéseket társíthatunk hozzájuk?

Virágszemű

A mese **egyetlen emberi szereplője Varga Julcsa**, aki nem is jelenik meg a történet során. Csak **akaratlan okozója a virágok veszekedésének. Szóváltásuk** egy emberi tulajdonságot, a **hiúságot teszi nevetségessé.**

Csak Mikkamakka tudja a haragosokat összebékíteni. Természetesen a virágok színe nem változhat, mint ahogy Varga Julcsa szeme sem változik a hét napjai szerint. De Mikkamakka döntése meghozza a virágok nyugalalmát és boldogságát. Ezért a mese azt is üzeni, hogy kerülni kell a fölösleges, sértő vitát. Fontos, hogy mindig kibéküljünk és megegyezzünk egymással. Talán azt is megértjük, hogy **senkit sem szabad csupán a külső megjelenése alapján megítélni.** Sokkal fontosabb, hogy a másik ember belső tulajdonságait, jellemét ismerjük meg.

A történet elbeszélője

Az elbeszélő az a valóságos vagy kitalált személy, aki a történetet elmeséli. Az elbeszélőt nem szokás azonosítani az íróval akkor sem, ha E/1. személyben mesél, mint Lázár Ervin meséjében.

41.1. kép • Jelenet egy Lázár Ervin-mese alapján készült színházi előadásból. Szerinted milyen állatok lehetnek a képen látható szereplők?

41.2. kép • Különböző bőrszínű gyerekek. Miért nincs lényeges szerepe a szem vagy a bőr színének? Vitassátok meg!

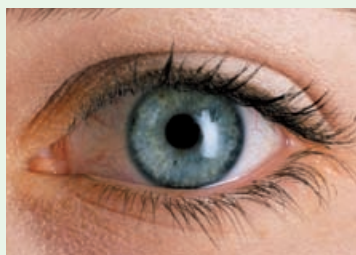
1. Miért nagybetűsek a mesében a virágnevek? Mit fejez ez ki?
2. Ismersz-e más olyan mesétet Lázár Ervintől, melyekben Mikkamakka szerepel? Melyek ezek?
3. Milyen népmesei fordulokat, elemeket ismersz fel Lázár Ervin meséjében?
4. Miben hasonlítanak Andersen mesehősei és a Virág szemű szereplői?
5. Készítsetek síkbábokat, melyek a virágokat és Mikkamakkát ábrázolják, s játsszátok el a mesét! A játék előtt gyűjtsetek össze a virágok viselkedésére vonatkozó kifejezéseket, és azokat is építsetek be az előadásba!
6. Egy vitát mindenki másképpen lát. Meséljétek el a történetet Varga Julcsa, Mikkamakka, illetve az egyik virág szemszögéből!
7. Gyűjtsetek minél több olyan mesehőst, aki valamilyen növény nevét viseli! Mire utalnak az egyes elnevezések?

A szem színe

Varga Julcsa szeme színe természetesen nem változik napról napra. Vajon változik-e az ember szemének színe az élete során? Az újszülöttek szeme általában kék. Ez változik a gyermek fejlődése során, s a szem színe később lehet a kék más árnyalata, de lehet zöld, barna vagy fekete is. Általában hathónapos korra kialakul a végleges szemszín.

A szeme színével azonban sok ember elégedetlen, ezért szeretné megváltoztatni. Erre adnak lehetőséget a színes kontaktlencsék. A kontaktlencse régebben csak a látás javítására szolgált, a szemüveget lehetett vele helyettesíteni. Ma már a szem színének élénk-ségét, árnyalatát is képes befolyásolni, és viselőjének akár macska-, nyúl- vagy éppen tigrisszemet is kölcsönözhet.

Ezek után nem is tűnik olyan furcsának a görögök régi történeteiben, ahogy az isteneiket nevezték: bagollyszemű Pallasz Athéné vagy tehénszemű Héra. Persze akkor még nem a kontaktlencse használatából következtek ezek a furcsa nevek. Mindenesetre a szemünk sokat elárul rólunk, hiszen, ahogyan a mondás tartja: A szem a lélek tükré.

41.3. kép • Kék szem közelről. Melyik meséből ismered a „csillagszemű” kifejezést?

Ha valami bánt, és csak magadban gyötrődsz, még rosszabbul érzed magad. Úgy érzed, egyedül vagy, senki nem segít. Azonban ha találsz valakit, akinek kiöntheted a szíved, akkor vigaszt, segítséget kaphatsz. A kesergők is a fájdalom enyhítésére szolgáltak, mert általuk kiénekelték a bánatot.

- Gyűjtsetek össze emberi érzéseket! Szerintetek melyek lehetnek közülük a népdalok témái? Miért?

AKKOR SZÉP AZ ERDŐ...

Akkor szép az erdő, mikor zöld,
Mikor a vadgalamb benne költ.
A vadgalamb olyan, mint a lány,
Fáj a szive a legény után.

Nem vagyok én oka semminek,
Édes anyám oka mindennek:
Mért nem adott engem olyannak,
Akit választottam magamnak?

Megvert az Úristen, de nem fáj,
Fügefalevele lehullt már;
Fügefalevele, gyógyíts meg!
Régi volt szeretőm, csókolj meg!

(Menyhe, Nyitra megye)

1. Milyen a népdal hangulata? Válaszodat indokold is!
2. Mi a fiatalasszony fájdalomának oka? Melyik szakaszból derül ez ki? Kit hibáztat a szerencsétlen sorsáért?
3. Keresd meg azt a részt, amely szerint látszólag beletörődött a helyzetébe!
4. Melyik sor mutatja, hogy mégis vigaszt keres?
5. Milyen mesei szerepkör képviselője lehetne az anya, a fiatalasszony? Miért?
6. Mi mutatja, hogy a mesékre jellemző szerencsés befejezés elmarad?

54.1. kép • Galambpár egy tányéron.
A galamb sok nép kultúrájában szerepel.
Milyen tárgyakon vagy képeken találkoztál galambpárral?

A népdalok jellemzői

A nép körében születő énekelt költemények a népdalok. A szöveg és dallam többnyire együtt keletkezik. Más népköltészeti műfajokhoz hasonlóan, mint például a mese, a monda, a ballada, a közmondás és a találós kérdés, a népdalok is **közösségi alkotások**. **Szerzőjüket** éppen ezért **nem ismerjük**.

Egy-egy szöveg vagy dallam gyakran más vidékekre is elkerült, ahol aztán másképp énekelték, vagy pedig a dallam más szöveget kapott. Így **a népdaloknak általában több változatuk is kialakult.**

A népdalok **sokféle érzelmet, hangulatot kifejezhetnek**, és különféle élethelyzetekről szólhatnak.

A természeti kép

A népdalok gyakran egy természeti képpel vagy a mindennapi élet, a munka egy pillanatával **kezdődnek**. **Ezután annak az érzelemnek vagy állapotnak a bemutatása következik, amiről a dal szól.**

A népdalok régen és ma

Régen az életnek szerves, elválaszthatatlan része volt az éneklés. Annak minden fontos szakaszához, eseményéhez tartoztak énekek: a szerelemhez, a házassághoz, a gazdálkodás vagy a vallás ünnepeinek a szertartásaihoz stb.

A népdaléneklés ma is élő hagyomány. A népdalkörök, néptáncgyüttesek őrzik és ismertetik meg a világot a magyar népi kultúrával.

55.1. kép • Néptáncosok. Miért fontos a hagyományok, a népi kultúra megőrzése? Beszéljétek meg!

A házasság, a párválasztás

Manapság teljesen természetes, hogy a házasság a férfi és a nő kölcsönös vonzalmán alapul. Régen azonban a fiatalok többnyire nem dönthettek önállóan sorsukról. A szülők választották ki a gyermekeik jövődöbéljét, és a családok állapodtak meg egymással a feltételekről, hogy ki mit visz a házasságba. Ezért a népdalokban gyakori a panasz a boldogtalan szerelem, a boldogtalan házasság miatt.

Vannak olyan országok, ahol még ma is a szülők döntenek gyermekeik házasságáról. Sok irodalmi mű szól a kényszerházasságról és annak szomorú következményeiről.

55.2. kép • Matyó viseletbe öltözött pár. Miben különbözik a mai menyasszony és vőlegény ruhája a régi népviselettől?

ERDŐ MELLETT ESTVÉLEDTEM...

Erdő mellett estvéledtem¹,
Subám fejem alá tettem.
Összettem két kezemet,
Úgy kértem jó istenemet:

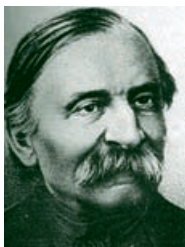
– Én Istenem, adjál szállást!
Már meguntam a járkálást;
A járkálást, a bujdosást,
Az idegen földön lakást.

Adjon Isten jó éjtszakát,
Küldje hozzám szent angyalát:
Bátorítsa szívünk álmát;
Adjon Isten jó éjtszakát!

(Pásztor, Heves megye)

¹ estvéledtem • ott ért az este

-
1. Fogalmazd meg, milyen érzelmet, lelkiállapotot fejez ki a népdal!
 2. Miért Istenhez könyörög a bujdosó?
 3. Milyen szavakkal lehetne helyettesíteni a versben a szállás kifejezést?
 4. Az utolsó versszak melyik szavából tudhatjuk meg, hogy a bujdosás sok ember sorsa volt?
 5. Milyen környezet jelenthetett menedéket a bujdosóknak? Hogyan jelenik meg ez a dalban?
 6. Miért hasonlít ez az elindulás, útra kelés a népmesékhez, és miben különbözik tőlük?
 7. Meséljétek el a szegény bujdosó történetét! Miben különbözik ez az előadásmód a népdalétól?

A kesergő

A népdalok sok mindenről szólhatnak: szerelemről, katonáskodásról, munkáról, lakodalomról, mulatságról, bujdosásról, bánatról. **A különböző témák sokszor keverednek. A hangvételük is igen változatos.** A szerelemhez vagy a katonasághoz gyakran kapcsolódik a szomorúság.

Ez a két dal **kesergő: bánatot fejez ki**. Az első egy fiatalasszony fájdalmáról szól, aki nem mehetett hozzá a szerelméhez. A második pedig egy olyan ember szomorúságát énekli meg, aki otthonát, szülőföldjét kényszerből hagyta el, és bujdosnia kellett. **Az, aki mindezt elmeséli, a versbeli beszélő.**

A népdalgyűjtők

A népdalokat hosszú ideig csak az írástudatlan falusi emberek együgyű énekének tartották. Ám körülbelül 200 éve **egyre több költő, író és tudós kezdett érdeklődni a népdalok** egyedi szövege és dallamvilága iránt.

Először a szövegeket gyűjtötték össze és jegyezték le. Petőfi Sándor és Arany János is gyűjtött népdalokat. A nép költészete számukra már a magyar irodalom meghatározó részét jelentette. Érdekes, hogy néhány Petőfi- és Arany-vers annyira hasonlított a népdalokra, hogy megzenésítették őket, s elterjedtek a nép körében.

Később a szöveg mellett a dallamot is rögzítették. A népdalok a zenére is óriási hatást gyakoroltak. Két híres zeneszerzőnk és népzene gyűjtőnk, **Kodály Zoltán és Bartók Béla például számos népdalt is feldolgozott műveiben.** Ma pedig a könnyűzenében is felhasználják a népi dallamkincset.

56.1-2. kép • Két híres népdalgyűjtő: Kriza János (felül) és Erdélyi János

- ?**
1. Keress olyan népdalokat az interneten vagy a könyvtárban, melyekben természeti kezdőkép szerepel!
 2. Állapítsd meg, hogy az *Akkor szép az erdő...* kezdetű népdalban a kezdőkép párhuzamba állítható-e vagy pedig ellentétes az utána következő résszel!
 3. A családotban milyen népdalokat ismernek? Sorolj fel néhányat! Melyik milyen hangulatot tükröz?
 4. Írj a füzetedbe 5-6 mondatos történetet arról, hogy miért kényszerült bujdosásra a kesergőben megszólaló ember!
 5. Te kinek tudod a bánatodat, problémádat elmondani? Miért választottad őt?
 6. Vitassátok meg, hogy napjainkban vannak-e bujdosók!

A bujdosókról

Az *Erdő mellett estvéledtem...* című népdal egy bujdosó panaszait mondja el. Az otthontalanság, a bujdosás nem ismeretlen a magyar történelemben. Idegen hódítók elől gyakran menekültek nádasok, erdők mélyébe az emberek. Máskor a teljesíthetetlen adók, a nincstelen-ség kényszerítette őket menekülésre. Sorsuk nagyon sanyarú volt, üldözőik elől bujkálva nehezen jutottak élelemhez, fáztak, nyomorogtak.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem a 18. század elején szabadságharcot indított az ország idegen elnyomói ellen, amelyhez tömegesen csatlakoztak a bujdosók. A szabadságharc azonban elbukott, és maga Rákóczi is menekülni kényszerült.

56.3. kép • Mányoki Ádám: II. Rákóczi Ferenc. Nézz utána, hol élt a fejedelem a szabadságharc bukása után!

A falvakban élő emberek mindent tudtak egymásról és a környékükön történő dolgokról. Ha egy legény és egy leány egymásra mosolygott, vagy valahol elkötöttek egy lovat, annak a híre gyorsan elterjedt. De nemcsak pletykák keringtek, hanem a népdalok is gyakran megörökítették ezeket az eseményeket. Így keletkeztek például a *párosítók* és a *betyárnóták*.

- Kodály Zoltán a zenei nevelés elkezdéséről így nyilatkozott: „Kilenc hónappal a születés előtt.” Szerintetek mit jelent ez a gondolat?

A VARGÁÉK ABLAKJA...

A Vargáék ablakja
Rózsából van kirakva, kirakva.

– Hej, te Julcsa, gyere ki,
Vár mán Péter ideki, ideki!

Azér van az kirakva:
Garzó Péter jár ide, jár oda.

– Tudnám én azt, ha várna,
Mert a szívem dibegne-dobogna.

(Vésztfő, Békés megye)

1. Mondd el, mi a népdal témája!
2. Kik szólalnak meg a 3–4. versszakban?
3. Keress a mai kiejtéstől eltérő szóalakokat a dalban!

A párosító

Az *A Vargáék ablakja...* kezdetű népdal párosító. A **párosító** a fiatalok életének jelentős eseményéhez, a **szerelemhez és a házasságkötéshez kapcsolódott**. Azokat a **fiúkat és lányokat**, akikről tudták, hogy szeretik egymást, „**összeénekeltek**” dalban is. Ez egyben azt is jelentette, hogy elfogadták kettejük kapcsolatát. Máskor csak tréfából állították, hogy a népdalban szereplők szeretik egymást.

57.1. kép • Virágokkal díszített parasztház. Az ilyen ház az ott lakó lányt is dicsérte

57.2. kép • Falusi jelenet egy régi fényképfelvételről. Ma milyen módon terjednek a hírek?

A szerelmi ajándékok

Régen faluhelyen az udvarló legények ajándékokkal fejezték ki a kiválasztott lány iránti érzelmeiket. Ezek elsősorban kisebb használati tárgyak voltak, melyeket többnyire maguk készítettek, s gazdagon díszítettek. Sokszor ráírták azt is, hogy ki kinek adta és milyen alkalomból. A díszítések között gyakran feltehetőek a szerelem jelképei: a szív, a rózsza, a galambpár stb.

Ha a lány viszonzta a legény érzését, elfogadta az ajándékot, és cserébe egy-egy hímzett zsebkendőt vagy kalap mellé való bokrétát adott.

Az ajándékozás főként ünnepi alkalmakkor volt szokásos, de sokszor egy-egy vásárból is vásárfiával tértek meg a legények. Gyakran kedveskedtek például mézeskalácsból készült tükrös szívvel választottjuknak.

58.1. kép • Faragott gyufásskatulya. Ma milyen ajándékot adnak egymásnak a szerelmesek?

ARRA (J)ALÁ AZ ALFÖLDI CSÁRDÁBA...

¹ (j)alá • alá;
a j hang az ejtést
könnyíti meg
a népnyelvben

² kit • amit

³ mögkeresi •
megszerzi

⁴ nem találkozna •
nem lenne

Arra (j)alá¹ az alföldi csárdába
Három betyárgyere²k iszik bújába;
Kit² bújába, bánatjába mögiszik,
Mögkeresi³, még más embör aluszik.

Betyárgyere²ok alatt zörög a haraszt.
Nyár derekán takarodzik a paraszt.
Úgy elhányja-veti szögény erejét:
Elaluszik, elhajtják az hat ökrét,

Szolgagyere²ok szalad haza ijedve:
– Bátyám uram, elveszött a hat ökre!
Van imádság szögbe, likba, sarokba;
Lótás-futás högyön-völgyön, ódalba.

Isten teremtötte a betyárokat,
Azok által veri a gazdagokat.
Hogyha betyárgyere²ok nem találkozna⁴,
Gazdag embör soha nem imádkozna.

(Juta, Somogy megye)

1. Mondd el részletesen, hogy miről szól a népdal!
2. Milyennek mutatja be a népdal a betyárokat?
3. Találj ki egy történetet a népdalhoz a mesei igazságszolgáltatás szerint!
4. Meséld el a történetet a betyárok, majd a károsultak szemszögéből is!

58.2. kép • Betyár ábrázolása egy tükrösön (tükör tárolására szolgáló dobozon). Meséld el, mi történhetett!

A betyárok és a betyárdalok

A betyárok a magyar puszták és erdős hegyek híres és hírhedt alakjai voltak. **Rablásra, fosztogatásra adták a fejüket.** Legtöbbször a szegények álltak betyárnak, akik menekültek a földesurak adói vagy a katonáskodás elől.

A betyárokról kettős kép alakult ki. Sokan az elnyomókkal szembeállítva, a szegényeknek igazságot szolgáltató hőst látták bennük, aki csak a gazdagokat fosztja ki. Mások számára viszont a kegyetlen rablógyilkost jelentették.

A betyárdalok a betyárok emlékét őrzik. Egy-egy híres rablásuknak, üldözésüknek vagy elfogásuknak a történetét mondják el. Máskor a sorsán búsulókodó betyár szólal meg bennük.

A népdalok műfaji csoportjai

A népdalokon belül **több csoportot is elkülöníthetünk témájuk, hangulatuk, szereplők szerint.**

Ilyenek az említetteken kívül például a lakodalmások, az altatók, a siratóénekek, a hangszerrel kísért dudanóták, a tréfás csúfolók vagy a disznópásztorokról szóló kanásznóták.

Dramatikus népszokások

A népdalok gyakran egy-egy népszokáshoz kapcsolódóan hangoztak el. A népszokások egy része a munkához, más részük az ünnepekhez kötődött. A leggazdagabb a karácsonyhoz kapcsolódó ünnepkör, a legismertebb karácsonyi játék pedig a betlehemezés.

A dramatikus népszokások a néphagyomány részét képezik: olyan **többszereplős, párbeszédés formájú alkotások**, amelyet szerepjátszással (gyakran jelmezekkel, kellékekkel kiegészítve) adtak elő.

59.1. kép • Betlehemező gyerekek

- 1. Szerinted miért kellett a legénynek vagy a lánynak jelen lennie a párosító éneklésekor?
2. Összekeveredtek az alábbi párosító sorai. Segíts sorrendbe rakni őket!
Kara István őkelmének. / Mikor bölcsőbe' rengette. / Kontya alá ütött a gőz, / Kinek adja Zsuzsa lányát? / Hej, Vargáné káposztát főz, / Hányja-veti fakalánját, / Nem adja azt más egyébnek, / – Még akkor neki ígérte,
3. Nézz utána, kik voltak a leghíresebb magyar betyárok! Hazánk mely tájegységeihez köthetők?
4. „A magyar népdal az egész magyar lélek tükre [...]. Benne mindannyian magunkra ismerhetünk, belőle mások is megismerhetnek bennünket.” (Kodály Zoltán) Értelmezd a fenti gondolatot!
5. Készítsetek kalendáriumot az év jeles napjairól! Csoportokban dolgozva válasszatok ki egy hónapot! Gyűjtsetek hozzá népszokásokat!
6. Gyűjts ünnepekhez, szokásokhoz, nevezetes napokhoz kapcsolódó népdalokat!
7. Nézzetek utána, hogy milyen szöveg tartozik a betlehemezéshez!

A nyelvjárásokról

Talán észrevetted, hogy a népdalok szóhasználat és írásmódja eltér a mai nyelvtől. A gyűjtők, akik lejegyezték a szövegeket, igyekeztek az eredeti kiejtést rögzíteni. A népnyelv ugyanis minden területen más és más. Leginkább a kiejtés különbözik a köznyelvtől. Az Alföld déli részén, Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Makón vagy például Somogyban „a gyerekekönyeret öszik”. Balassagyarmaton a palócoknál a fiúk „Ádj, kiraaly, kátónaat!” játszanak. Szabolcsban „sziep a szeőke jány.”

Érdekes a szavak eltérése is. A kukoricát az Alföldön tengerinek is nevezik, a burgonya neve Erdélyben pityóka. A Nyírségben tikmonyának mondják a tojást.

Minden nyelvjárás értékes, mert a közös anyanyelvet gazdagítja.

59.2. kép • A magyar nyelvjárások területi elhelyezkedése. Állapítsd meg, hogy lakóhelyed melyik nyelvjárási területéhez tartozik!

A népdalok

- a nép körében születő énekelt költemények;
- dallama és szövege területenként eltérhet;
- szövegét és dallamát a gyűjtők jegyezték le, a népdalokat nekik köszönhetően ma is ismerjük;
- gyakran kezdődnek természeti képpel;
- őrzik a népszokásokat és a nyelvjárásokat;
- csoportokba rendezhetők hangulatuk, témájuk, szereplőik vagy feladatuk szerint (pl. kesergő, betyárdal, párosító, kanásznóta, lakodalmas, altató, sirató, csúfoló).

- ?**
1. Sorold fel a népdalok jellemzőit!
 2. A népdalokon belül milyen csoportokat ismertünk meg?
 3. Mutasd be egy népdalon, hogy milyen kapcsolatban áll a természeti kezdőkép és a folytatás!
 4. Találjatok ki mai népdaltémákat! Mi az, ami megőrizhető a népdal eredeti jellemzőiből? Milyen újdonságokkal egészülhetne ki egy mai népdal? Vitassátok meg!
 5. Melyik a kedvenc népdalod? Mutasd be a többieknek!
 6. Egy német gondolkodó azt javasolta, hogy a költők merítsenek népük költészetéből. Miért tarthatta ezt fontosnak? Egyetértetek-e vele? Vitassátok meg!
 7. Alkossatok csoportokat, és írjatok párosítót!
 8. A megadott szempontok alapján bizonyítsátok egy-egy érvel, hogy a népdalok fontos részei a kultúrának: nyelv, szokások, környezet!
 9. Gyűjtsetek népszokásokat lakóhelyetek környékéről, megyétekből, vagy mutassátok be a vidékeitek régi népviseletét! Kérdezzétek meg szüleiteket, nagyszüleiteket is!
 10. Keressetek olyan meséket és népdalokat, amelyekben víz, madár, szegény és gazdag ellentéte, párválasztás szerepel! Hasonlítsátok össze őket! Miben különböznek, és miben hasonlítanak? nagyszüleiteket is! nagyszüleiteket is!

A hangrögzítés korai eszközei

A hang rögzítése régóta foglalkoztatja az embereket. Már a középkorban is sokan próbálkoztak vele, azonban nem túl sok sikerrel. A 16. században egy olasz természettudós, della Porta [dellá portá] például egy fémcsőben akart csapdát állítani a hangnak. Úgy gondolta, hogy ha a csőbe belebeszélünk, és gyorsan lezárjuk a cső nyílását, a hang bent marad, majd ott és akkor eresztjük ki újra, ahol és amikor kedvünk tartja. Lelkes kísérleteit azonban nem koronázta siker.

Az első ténylegesen működő hangrögzítő és -visszajátszó szerkezetet, a fonográfot a 19. század végén a híres amerikai feltaláló, Edison [edizon] hozta létre.

Bartók és Kodály népzenei gyűjtőmunkájukat nagyrészt a fonográf segítségével végezték. Azóta a hangrögzítés technikája sokat változott. Ma már lényegesen tökéletesebb készülékek állnak rendelkezésre, így pl. a digitális rögzítési technika, a CD.

60.1. kép • Bartók Béla fonográfja. A neves zeneszerző ezzel örökölte meg a népdalokat

Petőfi Sándor
János vitéz

Elindult a szegénylegény világot látni, bejárt hetedhét országot.

Legyőzött sok-sok nehézséget, végül elnyerte a királyné kezét... Ezt a történetet jól ismerjük a népmesékből. A most következő mű, a János vitéz főhősével is hasonlók esnek meg. Kalandjai biztosan magukkal ragadnak majd benneteket is!

- Milyen kalandokon mennek keresztül a népmesék hősei?
Soroljatok fel minél több példát!

A János vitéz megalkotása

Petőfi *János vitéze* az a mű, amelyet szüleid, nagyszüleid is ismernek, s valószínű, hogy még az unokáid is olvassák majd. Miért olyan népszerű ez az alkotás? Talán azért, mert egyszerű, közérthető stílusban, a népmeséket idéző nyelven írta meg a költő. A mesék szereplői, csodás elemei éppúgy megtalálhatóak benne, mint a korabeli falusi emberek és a környezetük bemutatása. Így aztán a költemény egyszerre életszerű és varázslatos.

- *Idézzétek fel, amit a népmeséről tanultatok!*

A János vitéz megírása

A költő a *János vitézt* igen **rövid idő alatt írta meg**: 1844 végén néhány nap alatt „*megalkotja a magyar népies költészet legegységesebb, legtisztább aranypéztét*” – írta Illyés Gyula, aki egy teljes könyvet szentelt Petőfi Sándor életének.

Petőfi lendületesen, a szöveget alig javítva írt, de a tempó ne tévesszen meg senkit! Nem felületes módon, hanem természetes könnyedséggel vetette papírra a történetet.

A mű a Pesti Divatlap kiadásában jelent meg. A *János vitéz* nagy sikert aratott, és meghozta az országos elismertséget a fiatal költőnek.

62.1. kép • Részlet a *Pesti Divatlapból*. Olvasd el a kiemelt részt! Miről szól? Szerinted milyen olvasóközönségnek szólhatott az újság?

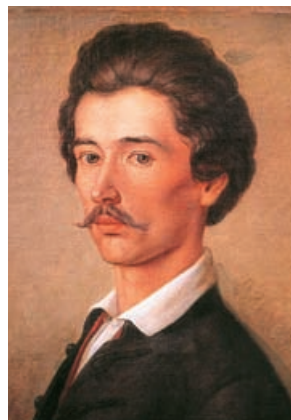

— A napokban Vörösmarty, Vachot Sándor s e lap szerkesztője előtt olvassa fel Petőfi legújabb nagy költeményét, illy czim alatt: *János vitéz*, s ezen, irodalmunkban még eddig szokatlan modoru népmese szép költői kidolgozása mindnyájunk tetszését nagy mértékben megnyeré. Magas phantázia, sajátos népi elem, meglepő regényes irány bélyegzi az egészét, s ezen kalandoros csodás mesében költő annyira eltalálá a népies nyelvet, s mese-előadási modort, hogy azt mind a művelt közönség, mind a köznép nagy gyönyörrel fogja olvashatni. — Petőfi ez új műve nem sokára sajtó alá kerülend, s biztosan merjük állítani, hogy nagy tetszésben részesülend.

A János vitéz nyelvezte

A költő gyermekkorát egyszerű emberek között töltötte. Később vándorlásai során bejárta szinte az egész országot, s ekkor is sokat beszélgett a földművesekkel, pásztorokkal. Tőlük tanulta a népryelvre jellemző ízes szavakat, fordulatosakat.

Petőfi Sándor a János vitéz megírásában tudatosan a népryelv felé fordult, annak kifejezéseit, szólásait használta fel. Nemcsak falusi szereplői szólalnak meg így a műben, hanem a történet elbeszélése is ilyen módon történik. Emiatt **a mű nyelvezte, hangvétele a régi népmesékhez hasonló.** Emellett a költő maga is sok népmesére jellemző kifejezést talált ki, melyek tovább gazdagították a mű nyelvezetét.

63.1. kép • Orlai Petrich Soma: *Petőfi Sándor* (1823–1849)

1. Milyen Petőfi-verseket ismersz?
2. Mire utalhat a János vitéz cím? Mondd el, milyen történetet képzelsz el a cím alapján!
3. Sorolj fel néhány olyan történetet, melyek a szerelemről, az örök hűségről szólnak!
4. Hogyan jelent meg a János vitéz?
5. Nézz utána, hogy anyagilag sikeres vállalkozásnak bizonyult-e a mű kiadása!

Vélemények a János vitézről

A kortársak és az utódok egyaránt elismeréssel nyilatkoztak a műről és a költőről. Az alábbi idézetek is ezt bizonyítják.

„Az 1844-ik év vége felé bekövetkezvén a zord téli napok, [...] szokása ellenére honn maradt esténként, s jól befűtötte kis szobáját, pongyolára levetkőzött, rá-rágyújtott hosszú pipájára, s egész füst-felhőt csinált maga körül, s olykor egyet kortyintva a hevítő piros borból, nyugtalanul járt fel s alá, mint egy oroszán a szűk kalitban. [...] szomszédos szobánk üvegajtáján jól láthattam, amint bámulandó gyorsaság- és szabatosággal írta le a szívében s agyában fogamzott szebbnél szebb költői eszméket, érzelmeket. [...] Neki, mint láng-lelkű rögtönzőnek csak néhány est és éjjel kellett ahhoz, mert az egyes versszakokat járás és ülés közben jó előre kifőzte magában.” (Vahot Imre)

„Dala egyszerű és fájdalom nélküli, ami nem oly gyakori dolog a nagy költészetben. A vers csak úgy ömlött belőle, változatosan és tarkán, tükrözve az élő és változó környezet valóságát, mint egy könnyű patak. Lényében van valami tiszta, tükörszerű. Tökéletesen a jelen költője.” (Babits Mihály)

„Ez az alkotás bármely irodalomnak díszére válna.” (Vörösmarty Mihály)

„A János vitéz valóban olyan, mintha a fonóban hallanánk? Valóban olyan – mint ahogy a fonóban is elhangzott –, de mintha egy népmese utolsó, legfinomabbra csiszolt alakját hallanánk [...]” (Illyés Gyula)

„A magyar irodalomnak vannak sokkal nagyobb szabású alkotásai, mint a János vitéz. De a János vitéz az, amit az ember szeretne odaajándékozni külföldi ismerőseinek, hogy megérezzék a magyar népi jelleg melegségét, humorát, semmihez sem fogható báját, hogy megérezzék a magyar szív verését. Ebben a műben csodálatosan együtt van a magyar föld valósága és a magyar lélek álma. Ilyesmi, mint a János vitéz, a legnagyobbaknak is csak egyszer sikerül.” (Szerb Antal)

63.2. kép • A János vitéz első kiadásának címlapja. Mire utal az előtérben a huszár, a háttérben a falu rajza?

A következőkben egy mesés történetet ismerhettek meg, amelyben izgalmas kalandok követik egymást. Felbukkannak benne boszorkányok, óriások, a szegény legény pedig eljut egészen az Óperenciás-tengerig... De ne áruljuk el a történet végét! Kezdjük hozzá az olvasásához!

- Szerintetek milyen lehetett régen a fiatalok élete a falvakban? Hogy teltek a napjaik?

Petőfi Sándor JÁNOS VITÉZ

1.

1. Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhászbojtárra¹.
Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,
A juhásznak úgyis nagy melege vagyon².
2. Szerelem tüze ég fiatal szivében,
Úgy legelteti a nyájt a faluvégen.
Faluvégen nyája míg szerte legelész,
Ő addig subáján³ a fűben heverész.
3. Tenger⁴ virág nyílik tarkán körülötte,
De ő a virágra szemét nem vetette;
Egy kőhajtásnyira⁵ foly tőle a patak,
Bámuló szemei odatapadtanak⁶.
4. De nem ám a patak csillámló habjára⁷,
Hanem a patakban egy szőke kislyányra,
A szőke kislyánynak karcsu termetére,
Szép hosszú hajára, gömbölyű keblére.

¹ juhászbojtár •
a juhász segítése,
gyakran fiatal férfi
vagy gyermek
² vagyon • van

³ suba • gyapjas
juhbőrből készült,
ujjatlan, hosszú
kópönyegféle

⁴ tenger • rengeteg

⁵ kőhajtásnyira •
kőhajtásnyira

⁶ odatapadtanak •
odatapadtak

⁷ hab • hullám

64.1. kép • Subát
viselő juhász
a nyájával. A suba
kezdetben a juhászok
jellegzetes viselete
volt. Később
szélesebb körben
elterjedt, ünnepi
viseletként is hordták

5. Kisleány szoknyája térdig föl van hajtva,
Mivelhogy ruhákat mos a friss patakba⁸;
Kilátszik a vízből két szép térdecskéje,
Kukorica Jancsi gyönyörűségére.
6. Mert a pázsit fölött heverésző juhász
Kukorica Jancsi, ki is lehetne más?
Ki pedig a vízben a ruhát tisztázza,
Iluska az, Jancsi szívének gyöngyháza⁹.
7. „Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája!”
Kukorica Jancsi így szólott hozzája:
„Pillants ide, hiszen ezen a világon
Csak te vagy énnekem minden multságom¹⁰.”
8. Vesd reám sugarát kőkényszemeidnek¹¹,
Gyere ki a vízből, hadd öleljelek meg;
Gyere ki a partra, csak egy pillanatra,
Rácsókolom lelkem piros ajakadra!”
9. „Tudod, Jancsi szívem, örömet kimennék,
Ha a mosással oly igen nem sietnék;
Sietek, mert másképp velem rosszul bánnak,
Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak.”
10. Ezeket mondotta szőke, szép Iluska,
S a ruhákat egyre nagy serényen mosta.
De a juhászbojtár fölkel subájáról,
Közelebb megy hozzá, s csalogatva így szól:
11. „Gyere ki, galambom! Gyere ki, gerlicém!
A csókot, ölelést mindjárt elvégzem én;
Aztán a mostohád sincs itt a közelben,
Ne hagyj, hogy szeretőd halálra epedjen.”
12. Kicsalta a leányt édes beszédével,
Átfogta derekát mind a két kezével,
Megcsókolta száját nem egyszer, sem százszor,
Ki mindeneket tud: az tudja csak, hányszor.

⁸ ruhákat mos a friss patakba⁸ • régen a patakok, folyók vízében mosták a szennyeszt

⁹ gyöngyház • a kagylóhéj szivárványos színű belső rétege, melyet régen pl. a bicskák nyelét díszítették

¹⁰ multságom • örömöm

¹¹ kőkényszemeidnek • a kőkény bogyós gyümölcs, melynek színe Iluska kék szemére utal

65.1. kép • Kőkény. Milyen kék színű gyümölcsöt ismersz még?

1. Foglald össze néhány mondatban a történeteket!
2. Milyen a mű első részének hangulata?
3. Hol és milyen évszakban kezdődik a történet? Kikkel ismerkedünk meg?
4. A tűz kétféleképpen is előfordul az első két versszakban. Magyarázd meg, hogy mit jelent az egyik, és mit a másik esetben!
5. Hogyan jellemzi Iluskát a költő?
6. Hogyan szólítja meg Jancsi Iluskát? Milyen kapcsolatra utal ez közöttük?
7. Mondd el, milyen érzések viaskodnak Iluska lelkében Jancsi kéréseire!

„Gyere ki, galambom! Gyere ki, gerlicém!”

Jancsi Iluskát „galambom”-nak, „gerlicém”-nek szólítja. A galambok és a gerlék egymás közeli rokonai. A párban fészkelő galambokat szokás gerlepárnak is nevezni, a gerlék neve pedig vadgalamb.

A galamb a népköltészethez hasonlóan számos kultúrában a szerelem jelképe. A mezopotámiaiaknál Istar [istár], a termékenység, a szerelem és a háború istennőjének madara. Az ókori görögöknél Aphroditének [afrodité], a szerelem istennőjének szent állata. A hagyomány szerint szekerét is galambok húzzák.

66.1. kép • Színpadkép: Jancsi és Iluska a patakparton. Milyen módon fejezi ki a kép a szerelmesek boldogságát?

„Kicsalta a leányt édes beszédével,
Átfogta derekát mind a két kezével [...]”

Az első részből megismerhetjük a történet főhőseit: Kukorica Jancsit, a juhászbojtárt és kedvesét, Iluskát.

A nyári táj, a virágos mező, a legelésző nyáj nyugalmat áraszt. A szerelmesek önfeledt boldogsága mögött még csak felsejlik a baljós háttér, a mostoha kegyetlensége.

Ritmus és rím

A János vitéz verses formájú. Verssorok alkotják, amelyek a vers külön sorban írt ritmikai egységei. Mindegyik sor tizenkét szótagból áll. Ha a szöveget hangosan olvassátok, akkor szinte érzitek a sorok lüktetését. Ez a **vers ritmusa**, melyet a **különböző szótagok szabályos ismétlődése** ad.

A ritmus a vers legfontosabb jellemzője. A költemények másik gyakori ismertetőjegye a rím. **A rím a hangok szabályos egybecsengése**, általában a sorok végén halljuk. **A rímben a magánhangzók megegyeznek**, a mássalhangzóknak azonban nem kell teljesen egyformának lenniük.

A János vitéz versformája

„Szívemnek gyöngyháza, | *lel*kem Iluskája!”

x'x x x xx | x' x xx xx

Kukorica Jancsi | *így* szólott hozzája

x'xxx x x | x' xx xxx

Az aláhúzások az erősebben ejtett hangsúlyos szótagokat, a függőleges vonalak pedig az ütemek határát jelzik.

Itt a ritmust a **hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos változása adja**. Ennek alapegysége az **ütem**, amely **egy hangsúlyos és néhány hangsúlytalan szótagból áll**. Ezt a versformát **ütemhangsúlyos verselésnek nevezünk**, mely igen gyakori a magyar költészetben. Ez a népdalok verselési formája is, ezért **magyaros verselésnek is hívják**. Ha ezen belül még pontosabban akarjuk meghatározni: **a János vitéz verselése két-ütemű tizenkettes**. Egy sor ugyanis 12 szótagból áll, és két ütemre osztható. Az ütemek hat szótagosak, tehát megfelelnek a sort, ezért nevezik felező tizenkettesnek is.

A János vitézben a sorok páronként rímelnek. Ez a páros rím. A rímet az ábécé azonos kisbetűivel jelöljük a sorok végén.

„Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája!” a
Kukorica Jancsi így szólott hozzája a
„Pillants ide, hiszen ezen a világon b
Csak te vagy énnekem minden multságom. [...]” b

A János vitéz versformája tehát páros rímű felező tizenkettes.

- 1. Hogyan jelenik meg a János vitézben a népdalok kezdő természeti képe? Milyen viszonyban van a főhős érzelmeivel, lelkiállapotával?
2. Gyűjtsd össze Jancsi tulajdonságait az 1. részből!
3. Keress a szövegből olyan kifejezéseket, szavakat, amelyek a népmesék, népdalok világára emlékeztetnek!
4. Írd le a füzetedbe a vers egy szakaszát, és jelöld a ritmust és rímeket a tanult módon!
5. A költészetén kívül milyen más művészeti ágban jut nagy szerep az ütemnek és a ritmusnak?
6. Iluska vívódik: hallgasson-e Jancsira. Gyűjts érveket és ellenérveket is ezzel kapcsolatban!

Falusi munkák régen

Jancsit és Iluskát szokásos napi munkájuk közben találjuk a patakparton: Iluska ruhát mos, Jancsi pedig őrzi a nyáját. Régen, amikor még nem voltak gépek, a falusi élet nagy erőfeszítést igényelt mindenkitől. A ház körüli és a mezőgazdasági tevékenységek sok feladatot adtak férfiaknak és nőknek egyaránt.

67.1–5. kép • Falusi munkák képekben: 1. kenyértészta dagasztása; 2. gabona cséplése; 3. mosás a patakban; 4. aratás; 5. szőlőszüret. Beszéljétek meg, hogy manapság hogyan végzik ezeket a munkákat!

Daidalosz és Ikarosz

Történelemórán már hallottatok a krétai labirintusról, amelyben a bikafejű szörnyeteg, Minótauros lakott. A labirintust Minósz király építtette az athéni ezermesterrel, Daidalossal. A munka végeztével azonban nem engedte el a tervezőt és fiát, Ikaroszt a szigetről, hogy ne árulhassák el az épület titkát. Most az ő történetük következik!

- *Vitassátok meg, miért hasznos a tudomány fejlődése! Lehetnek-e káros következményei? Miért?*

DAIDALOSZ ÉS IKAROSZ

(részlet)

Daidalosz megunta már Krétát és a hosszú számkivetést, és megérintette lelkét a honvágy, de minden oldalról tenger állta útját.

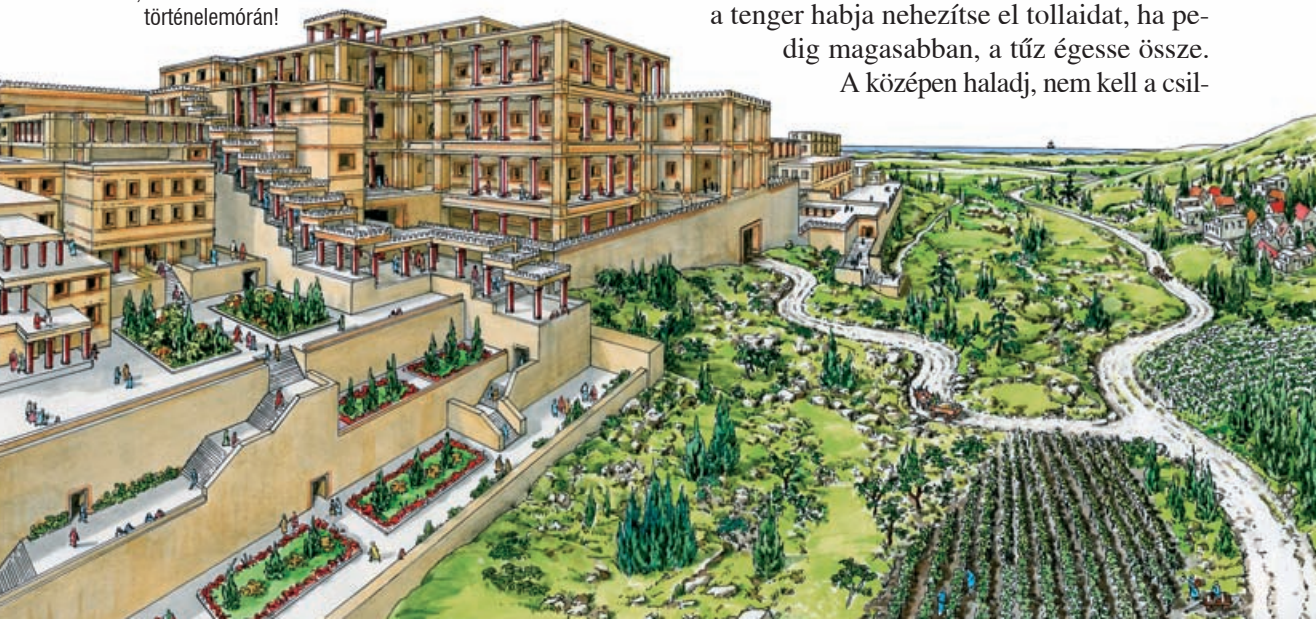
– A földön és a tengeren feltartóztathat, de az ég biztosan nyitva áll – gondolta magában –, meneküljünk arra. Mindent elfoglalhat, de nem foglalja el a levegőt Minósz.

Mondta, és elmerült a még ismeretlen művészetben, és megújította a természetet. Tollakat rakott szépen egymás mellé, a legkisebb után egyre nagyobbakat, majd a legnagyobbakat egyre kisebbre váltva, mintha halmon nőttek volna, vagy mint ahogy a pásztorsípon a különböző nagyságú nádszálak sorakoznak egymás után lassú emelkedéssel. Aztán a közepén lenfonállal fűzte össze őket, alul viasszal kötötte meg, s amint így összeállította, egy kevésbé meghajlította, hogy az igazi madarakat utánozza vele. Mellette állt fia, Ikarosz, s nem tudta, hogy a saját vesztében gyönyörködik. Ragyogó arccal majd a szélben libegő pelyhek után kapdosott, majd hüvelykujjával a sárga viaszt puhítgatta, és játékaival hátráltatta atyja csodálatos munkáját.

Mikor az utolsó simítást is elvégezte alkotásán a művész, a kettős szárny közé lendítette testét, és függve maradt a meglebegtetett levegőben. Kitanította gyermekét is:

- Mindig középre tarts, nehogy, ha alant repülsz, a tenger habja nehezítse el tollaidat, ha pedig magasabban, a tűz égesse össze. A közepen haladj, nem kell a csil-

140.1. kép • Ilyen lehetett a krétai király palotája, az „igazi” labirintus. Elevenítsd fel, mit tanultál róla történelemórán!

lagokat sem vizsgálnod, hogy tájékozódj, elég, ha engemet követsz.

S megmutatta, hogy kell repülni, és a fiú vállához illesztette az újfajta szárnyakat. Míg evvel babrált, és oktattatta fiát, könny áztatta ráncos, öreg arcát, és remegett az apai kéz. Megcsókolta, mintha tudta volna, hogy ezek az utolsó csókok, s szárnyain felemelkedve ő repült elől, és aggódott útitársáért, mint a madár, mikor gyöngye fiókáját a magas fészekből az égi útra bocsátja. Még biztatta, hogy jöjjön utána, és taníttatta a vést hozó művészetre, s mozgatta a saját szárnyát, és hátra-hátranézett fiára.

Megbámulta őket a halász, miközben remegő nádszállal leste a zsákmányt, vagy egy pásztorember, botjára támaszkodva, vagy szántóvető az eke szarva mellett. S aki látta, amint a levegőt szelték, isteneknek hitte őket.

S már bal felől Héra szigete, Szamosz és Délosz és Parosz mind elmaradtak, jobbra Lebinthosz volt, és a mézben gazdag Kalümné, mikor a fiú örülni kezdett a vakmerő repülésnek, elhagyta vezetőjét, és az ég felé vágyódva, magasabbra vette útját. A hevesen tűző nap szomszédságában meglágyult a viasz, ami összetartotta a tollakat, és szétfolyt. Szárnyát elvesztve, meztelen két karját már hiába rázta, nem tudott a levegőben megkapaszkodni. Zuhanás közben még atyja nevét kiáltotta. De hamarosan elnyelte a kék víz, amelyet aztán róla neveztek el Ikaroszi-tengernek.

A szerencsétlen apa – de már nem is apa – utánakiáltott:

– Ikarosz! Ikarosz! Hol vagy? Merre keressetek? Ikarosz! – ismételte hangos szóval, amíg csak meg nem pillantotta a tollakat a habokban. Akkor már mindent értett, és elátkozta saját művészetét, és fia holttestét átadta a sírnak. Ahol eltemette, Ikaroszról kapott nevet a vidék.

(Trencsényi-Waldapfel Imre)

141.1. kép •
Sárkányrepülő.
Milyen eszközöket,
járműveket ismersz,
amelyekkel repülni
lehet?

1. Kik a történet szereplői? Jellemezd őket! Miben hasonlítanak Odüsszeuszhoz?
2. Szerinted mit jelent az, hogy Daidalosz megújította a természetet?
3. Milyen anyagokat használt fel a szárnyak készítéséhez?
4. Keresd ki a műből azokat a mondatokat, amelyek előre sejtetik a szomorú befejezést!
5. Hogyan viselkedik a fiú a szárny készítése közben?
6. Mi okozza Ikarosz halálát?

A repülés ősi vágya Daidalosz történetében

Daidalosz és Ikarosz története egy másik történetfüzér, a krétai mondanokör része. Daidalosz sorsa azonban sokban hasonlít Odüsszeuszéra. Mindketten rabságban sínylődnek, és találékonyságuk segítségével próbálnak megszabadulni.

Daidalosz a levegőbe emelkedve akarja elhagyni a szigetet, ezért szárnyakat készít. **Munkájának részletes elbeszélésében a mesterségek iránti tisztelet is kifejeződik. Találmányával azonban Daidalosz** akaratlanul is **fia halálát okozza.** Ikarosz ugyanis nem fogadja meg az apai tanácsot, ezért a mélybe zuhan.

Ikarosz sorsa jelképes: **a magasba vágyó és elbukó ember története,** mely egyben az ember ősi vágyát is kifejezi a repülés iránt. Az apa fájdalma mellett érezzük lelkifurdalását is, magát hibáztatja gyermeke sorsáért.

Tudod-e?

Krétán már 4500 évvel ezelőtt magas szintű civilizáció alakult ki. Ismerték például a padlófűtést, a vízvezetékét, és csatornákat, valamint fürdőket is építettek.

1. A János vitézben is annál forróbb volt a levegő, minél magasabbra emelkedtek. A valóságban is így van ez? Nézz utána!
2. Keresd meg a történelmi atlaszodban Krétát, valamint néhányat a szigetek közül, melyek fölött apa és fia elrepült!
3. Vitassátok meg, hogy Daidalosz felelős-e fia haláláért!
4. „Mindig középre tarts” – figyelmezteti fiát Daidalosz. Vitassátok meg, mi a szerepük a szülői tanácsoknak! Miért nehéz megfogadni őket? Mit jelenthet az életben a „középre tartás”, a középut?
5. Képzeld el, hogy repülőgépen utazol! Írd vagy rajzold le a tájat, amelyet az ablakból látsz!
6. Szerintetek milyen lesz a jövő repülő szerkezete, járműve? Csoportokban tervezzétek meg!
7. Keressétek példákat a jövőben játszódó regényekre, filmekre! A mai ember milyen vágyai és félelmei fogalmazódnak meg bennük?

A levegő meghódítása

Az embereket mindig is foglalkoztatta a repülés gondolata. Régen úgy vélték, hogy a madarak azért tudnak repülni, mert testük könnyebb a levegőnél. Azt gondolták, hogy a csontjukban „légszák” vannak, amelyek felemelik őket.

Ma már persze tudjuk, hogy ez nem igaz, de így működnek a repülni tudó, levegőnél könnyebb eszközök, a léggömbök és a léghajók. A hőléggömb mozgása azon alapul, hogy a meleg levegő könnyebb, mint a hideg, így emelkedhet fel.

A legérdekesebb léghajók a zeppelinek [ceppelin] voltak. Hatalmas, szivar alakú vázuk alumíniumból készült, melyet sűrű vászonnal borítottak. A belsejükben tartályokat helyeztek el, melyek levegőnél könnyebb gázt (hidrogént vagy héliumot) tartalmaztak, s ezek emelték magasba a repülő szerkezetet. Nevüket tervezőjükről, Ferdinand Zeppelinről kapták. 1910-től már utasokat szállítottak az Atlanti-óceán felett, ám egy 1937-ben bekövetkező katasztrófa után megszűnt a gyártásuk.

Mellettük azonban megjelentek a levegőnél nehezebb eszközök, a repülőgépek is. Ezek ma már sokféle feladatra alkalmasak: személy- és teherszállításra, permetezésre vagy tűzoltásra, de sajnos a háború pusztító céljaira is. Az emberiség ma már a világűr meghódítására törekszik az űrhajók, űrrepülőgépek segítségével.

142.1. kép • Az első repülés: a Montgolfier [mongolfié] testvérek léggömbje 1783 novemberében Párizsban százezres, lelkesen ünneplő tömeg előtt szállt fel

142.2. kép • Az első repülés levegőnél nehezebb szerkezettel. A Wright [rájt] fivérek gépe 1903-ban emelkedett a magasba

142.3. kép • A Hindenburg nevű léghajó 1937-es katasztrófája. A szerencsétlenségben 36-an veszítették életüket

Molnár Ferenc

A Pál utcai fiúk

Bátorság és gyávaság, hűség és árulás, győzelem és kudarc. A mesék és a mítoszok gyakran tárgyalják ezeket a témákat. Most egy olyan művel ismerkedhettek meg, mely szintén ezekről a kérdésekről szól. *A Pál utcai fiúk* című regény az összetartozás fontosságáról, az egymásért való küzdelekről mond el fontos dolgokat. A könyv fejezeteit olvasva izgulhattok kedvenceitek sikeréért, és szomorkodhattok, amikor bajba kerülnek. Azt is láthatjátok majd, hogy a gyerekek több mint száz évvel ezelőtt is éppúgy szerettek játszani, versengeni, mint a maiak. Ők is sok sikeren és kudarcon keresztül tanulták meg, mi az igazán lényeges az életben. Egyszóval épp olyanok voltak, mint ti.

- Szerinted mit fejez ki a képen a tisztelgés?

Az osztályterem falai közt ismerkedünk meg a regény ifjú szereplőivel. A fiúk bemutatása során felsejlik a régi diákélet. A békés, humoros jelenetek között azonban felbukkannak a mélyben rejlő ellentétek is, előrevetítve a készülő harcot.

- *Ti hogyan mutatnátok be az osztályotokat? Alkossatok két csoportot, és jellemeztétek a másik tagjait!*

I. FEJEZET

SZÓMAGYARÁZATOK

antracén • Tinták, színezékek gyártásához használt vegyület. Itt: a tinta.

bárd • Rövid nyelű, széles, egyenes vagy enyhén íves pengéjű faragó-, vágószerszám.

Bunsen-lámpa • Másképpen Bunsen-égő [bunzen]. Laboratóriumi gázégő, amelyben gáz és levegő keveréke ég halványkék, igen magas hőmérsékletű lánggal. Nevét Bunsen német vegyészről kapta.

cselédlány • Gazdagabb családoknál alkalmazott szolgáló, aki a háztartási munkát végezte. A cselédek legtöbbször falvakból kerültek a városba, mert otthon nem volt munkájuk.

csirkefogótempó • Csínytevés, rosszalkodás.

„**első pad első**” • Régen a jó tanulók kerültek az első padokba, a rosszabbak hátra. Az első padban, a tanári asztalhoz a legközelebb az osztály legjobb tanulója ülhetett.

gigerli • A német eredetű szó (der Gigerl ~ divatmajom, piperkőc) arra utal, hogy valaki túlzottan ad magára, öltözetére.

golyózás • Játék fém-, üveg- vagy fagyolyókkal. Többféle játékszabály létezik. Például egy lyukba, egy célgolyóhoz, esetleg egy meghúzott vonalhoz kell a legközelebb gurítani, illetve dobni a golyókat. A Pál utcai fiúk más játékszabály szerint játszották.

grund • Bekerített üres telek.

katedraasztal • A régi iskolákban a tanári asztal, amely egy dobogón állt.

közgyűlés • Egyesületek, társaságok legfontosabb döntéshozó szerve.

krajcár • A korabeli pénz, a forint váltópénze. Neve a német kreuz [krojc], azaz kereszt szóból ered, először egy régi, kereszttel díszített váltópénzt hívtak így. Száz krajcár ért egy forintot. A regény történetének idején egy kétkezi munkás napi bére 1-1,5 forint volt.

154.1. kép • A Nemzeti Múzeum épülete napjainkban. A te lakhelyeden és környékén milyen múzeumok találhatóak?

154.2. kép • Korabeli forintbankjegy, illetve váltópénze, a krajcár

lóvasút • Lóvontatta, síneken közlekedő jármű, a városi közlekedésben a villamos elődje. (A korabeli közlekedésről részletesebben olvashatsz a 159. oldalon lévő érdekességben.)

malagaszőlő • Szárított szőlőfajta.

méta • Csapatban, ütővel játszott labdajáték. Hasonlít a baseballhoz [bézból]. A labdát ütő játékosnak el kell érnie a célt, a métát anélkül, hogy megdobnák.

múzeum • Itt a mai Nemzeti Múzeum kertjéről van szó.

ököljog • Itt az erősebb jogát, a testi fölényvel való visszaélést jelenti.

önképzőkör • Középkorai tanulók egyesülete az iskolán belül, ahol a diákok tanári segítséggel, de önállóan is dolgoztak.

prűnella • Aszalt, lapított szilva.

realista • Reáliskolai tanuló. A reáliskola a középfokú iskolák egyik fajtája volt. (A korabeli iskolarendszerről bővebben olvashatsz a 157. oldalon található érdekességben.)

szentjánoskenyér • A Földközi-tenger vidékén és Kis-Ázsiában őshonos örökzöld fa hüvelyes termése. A századfordulón kedvelt csemege volt.

tengerinyúl • Tengerimalac.

természetrajz • A mai természetismerethez hasonló tantárgy.

viaszkosvászon • Általában terítőként használt, vízhatlan, könnyen tisztítható anyag.

zongoraverkli • Hajtókar forgatásával működő, rögzített dallamokat játszó szerkezet. Nevezik még kintornának, sipládának is.

155.1. kép • Zongoraverkli. Lakodalmakban is gyakran ilyen szerkezetek szolgáltatták a zenét

1. Mikor és hol indul a történet?
2. Mi a különbség a gyermekek viselkedésében a tanítási órán és az iskola után?
3. Milyen tulajdonságaival emelkedik ki a többiek közül Boka János?
4. Merre mennek a fiúk az iskolából? Kövesd végig a 170. oldalon található térképen!
5. Fogalmazd meg, miért nevezhető az einstand rablásnak!
6. Jellemezd a Pásztor fiúk és Nemecek viselkedését az einstand során!
7. Mikor mondjuk azt, hogy „puskaporos a levegő”? Magyarázd meg!

Az erősebb „joga”

A Pásztor fiúk einstandja az erősebb „jogát” jelenti, vagyis azt, hogy a nagyobb fiúk visszaélnék az erőfölényükkel. Ez azonban kétélű fegyver, ahogyan azt a történelem is sokszor igazolta.

A rómaiak például egyszer csak úgy tudták menteni a várost és magukat, hogy a rájuk törő galloknak hadisarcot fizettek. A gallok csaltak a kialakított arany és ezüst mérlegelésénél. A rómaiak felháborodottan tiltakoztak, mire Brennus [brennusz], a gall vezér még a kardját is a mérlegre csapta, és ezt kiáltotta: „Jaj, a legyőzötteknek!” Ezzel jelezte, hogy a legyőzöttekkel bármit megtehet.

A rómaiak azonban megjegyezték Brennus szavait és a sok kegyetlenséget, melyet az ellenség velük művelt. Amikor végül felülkerekedtek, ők sem kegyelmeztek a legyőzött ellenfélnek.

155.2. kép • A hadisarc lemérése. Mi a véleményed az erőszakról, az erőfölény kihasználásáról?

Az íróeszközök fejlődése

Boka tintatartójából mindig a zsebébe folyik a tinta. Ez ma már talán furcsának tűnik, de még a regény idejében is másféle eszközökkel írtak, mint napjainkban.

Régen kihegyezett lúdtollat használtak íráshoz, melyet tintába kellett mártogatni. Később acélból készült a toll hegye, de ehhez is kellett a tintatartó. Majd a tollszár belsejébe egy tintát tartalmazó kis tartályt rejtettek. Ezt töltőtollnak nevezték.

A 20. század közepén született meg Bíró László találmánya, a golyóstoll, mely megkönnyítette az írást. A tollban lévő, tintát tartalmazó cső végébe kis golyó került, amely írás közben forogva veszi fel a tintát és juttatja a papírra. Ezért a tintapaca ma már ismeretlen fogalom.

156.1. kép • Régi tintatartó és toll. Te mivel írsz a legszívesebben? Miért?

II. FEJEZET

Tudod-e?

Garibaldi olasz szabadsághős volt a 19. században. Jelentős szerepet játszott a független Olaszország létrejöttében. Rá utal a regényben a „garibaldis” kifejezés. Katonái ugyanis vörös inget viseltek, csakúgy, mint Áts Feri és a fűvészkertiek.

156.2. kép • Garibaldi vörösingesei élén partra száll Szicíliában (balra)

156.3. kép • Cséplés traktorral hajtott cséplőgéppel

SZÓMAGYARÁZATOK

- „alássan” • Az „alázatosan” rövidebb változata. Régi megszólításokban az alacsonyabb rangú, társadalmi helyzetű emberek használták.
- aprófa • Aprított tűzifa.
- citadella • Városban, várban önállóan is sikerrel védhető erőd vagy fellegvár.
- cséplőgép • Olyan gépezet, amely a kalászból kinyeri a gabonamagvakat.
- egrecíroztat • Vezetnyszóra gyakorlatoztat, parancsolgatással irányít.
- „Elmegyung” • A tót idegenes kiejtését jellemzi, hogy ü hang helyett u-t, nk helyett ng-t ejt.
- gőzfűrés • Gőzgéppel hajtott fűrészgép.
- hapták • Vigyázzállás és annak vezényszava a katonaságnál.
- kettes számú Hardtmuth-ceruza • A Hardtmuth-ceruza [hartmút] egy ceruzamárka, melynek száma a benne lévő ceruzabél keménységére utal (pl. B, 2B).
- levatta • A métához használt, 50-60 cm hosszú, végén kissé kiszélesedő ütő.
- lópokróc • A ló hátának letakarására szolgáló durva szövet.
- palánk • Deszkából vagy lécből épített kerítés.
- római jellem • Nemes jellem.
- szalutál • Tiszteleg.
- tót • A szlovákokat nevezték így Magyarországon.

1. Mutasd be a többieknek a grundot a regényben lévő leírás alapján! Rajzold is le!
2. Mit jelentett a grund a Pál utcai fiúk számára? Fogalmazd meg néhány mondatban, és írd le a füzetedbe!
3. „Ne félj, Nemecek!” „Nem félsz, Nemecek?” Idézd fel, mi történik, amikor Nemecek találkozik Áts Ferivel, illetve amikor mindezt elmeséli a többieknek!
4. Geréb három szavazatot kap, de Boka csak kettőről töpreng, hogy kié lehet. Miért?
5. Hogyan viselkedik Geréb az elnökválasztás után?
6. Mit fejez ki az „Éljen a grund!” felkiáltás?
7. Milyen jelképek (pl. tárgyak, ruhadarabok, jelszó) mutatják a Pál utcaiak, illetve a fűvészkertiek egységét?
8. Mit jelent az, hogy „Boka se volt ment minden gyöngeségtől”? Magyarázd meg!

Iskolák a századfordulón

A regény írása idején az iskolarendszer más volt, mint ma. Először hatosztályos elemi iskolába jártak a tanulók, amely a mai általános iskolának felel meg. A tan kötelezettség 6-tól 12 éves korig tartott, így a diákok a hatodik osztály után abahagyhatták tanulmányaikat, vagy a negyedik osztály után lehetőségük volt középiskolában továbbtanulni.

A regényben olvashattad, hogy a vörösingesek reáliskolába, míg a Pál utcaiak gimnáziumba jártak. Mindkét középiskola-típus 8 osztályos volt. Előbbinél a természettudományok és a modern nyelvek (pl. angol, francia, német) tanítására helyezték a hangsúlyt. Innen elsősorban műszaki és természettudományos pályákra mentek tovább a tanulók. A gimnáziumban ezzel szemben a humán műveltség fejlesztése volt a fő cél, ezért klasszikus nyelveket (latint, görögöt) is tanítottak.

Biztosan észrevetted azt is, hogy a Pál utcaiak osztályába csak fiúk járnak. Ennek oka, hogy ekkoriban a lányok külön középiskolában tanultak. Általában négy évfolyamos gimnáziumot végeztek, mivel sokáig nem is érettségizhettek, és nem járhattak felsőfokú oktatási intézményekbe sem.

Ez éppen a regény cselekménye után néhány évvel, 1895-ben változott meg, így hamarosan létrejöttek a lányok számára is az érettségit adó, nyolcosztályos gimnáziumok. Itt a fiúk számára is kötelező tárgyak mellett például éneket és kézimunkázást is tanultak.

157.2. kép • Korabeli osztályterem a regény egyik filmváltozatából. Melyik jelenetet ábrázolja? A Pál utcaiak a gimnázium negyedik osztályába járnak. Hány évesek a fiúk? Ha egy mai 8 osztályos általános iskolába járnának, hányadikosok lennének?

157.1. kép • Leánygimnáziumi jelvény

Tudod-e?

A modern gyufa Irinyi János találmánya, mely forradalmasította a tűzgyújtást. Addig különböző nehézkes vagy veszélyes módokon tudtak csak tüzet gyújtani. Irinyi gyufáját viszont elegendő volt valami érdes tárgyon végighúzni – „rápörcenteni” –, s a gyufaszál lángra lobbant.

III. FEJEZET

SZÓMAGYARÁZATOK

bazár • Sokféle olcsó tömegcikket árusító kis üzlet. Keleti városokban üzletekkel teli utca, piac.

délszaki növény • Forró éghajlatú, trópusi területről származó növény.

lóvonat • Lásd az I. fejezet *lóvasút* kifejezését.

mimóza • Trópusi növény. Nálunk üvegházakban él, de szobanövényként is kedvelt. Egyes fajtáinak levele érintésre összecscukodik. Mimózának nevezik a túl érzékeny embert is.

„oroszk [..] a japániakkal” • Közvetlenül a regény megírása (1905) előtt küzdöttek egymással az oroszok és a japánok a Távol-Keleten. A háború a japánok győzelmével ért véget.

piluláskatulya • Gyógyszeres doboz.

gyújtó • Gyufa.

srófhúzó • A sróf csavart jelent, tehát csavarhúzóról van szó.

színházi gukker • Olyan kis távcső, mellyel a nézőtérrel jobban lehet látni a színpadot (és a többi nézőt).

tollszár • A tollnak a tollhegyet tartó része (lásd a 156.1. képen).

tomahawk [tomahauk] • Észak-amerikai indián csatabárd.

158.1. kép • Indián tomahawk. Mit jelent a következő kifejezés: elásta a csatabárdot?

-
1. Mit akart Boka üzenni a vörösingéseknek a névjegygel, a piros papírcetli feliratával? Miért nem engedi, hogy gorombaságokat írjanak a papírra?
 2. Miért jelentkezik Nemecek a kockázatos vállalkozásra?
 3. Mi a különbség Áts Feri és a Pásztorok között? Miért fél Nemecek inkább a Pásztoroktól?
 4. Kövesd végig a 170. oldalon található térképen a „három kislegény” útját a Fűvészkertig!
 5. Miért nem viszik el Bokáék a vörösingések megtalált fegyvereit?
 6. Hogyan derül ki számunkra Geréb árulása?
 7. Miért „fürdik” meg kétszer is Nemecek?
 8. Rajzolj térképet a Fűvészkertről a füzetedbe! Ha elkészültél vele, hasonlítsd össze a padtársadéval!

Az indiánok és az indiános regények

A tomahawk, az indiánok csatabárdja megjelenik a vörösingések fegyvertárában.

Észak-Amerika indián vadásztörzseivel a 18. és a 19. században bevándorló európai emberek sokat harcoltak a területekért. Az őslakosok elkeseredetten védték földjüket, de végül alulmaradtak az egyenlőtlen küzdelemben.

Az indiánok hősieles harca a mohó hódítókkal szemben az írók és a gyermekolvasók fantáziáját is megragadta. Cooper [kúper], majd Karl May [maj] regényei a 19. század közepétől a gyerekek kedvenc olvasmányai közé tartoztak.

158.2. kép • Illusztráció egy korabeli, indiánokról szóló könyvből. Nézz utána, honnan származik az „indián” elnevezés!

Budapest közlekedése a 19. század végén

Budapest a 19. század végére terjeszkedő, gyorsan növekvő népességű világvárossá vált. A regény cselekményének idejére a korszak szinte valamennyi közlekedési eszköze megjelent a fővárosban.

A közlekedésben a legnagyobb szerepet a lovak játszották. Teherszállításra lovas kocsikat használtak, a gazdag emberek pedig vagy saját fogatot tartottak, vagy a korabeli „taxival”, a konflissal utaztak.

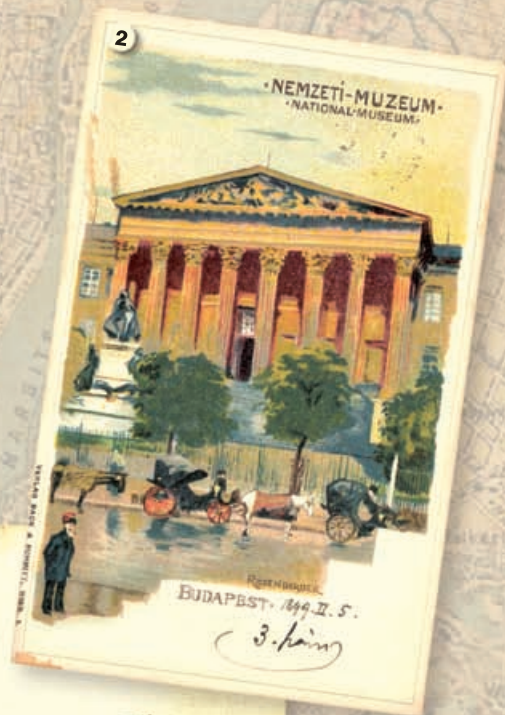
A tömegközlekedés első járműve a szintén lóvontatta omnibusz volt, mely meglehetősen lassan haladt, és karlengetéssel lehetett megállítani. Neve a latin omnibus (‘mindenkinek’) szóból ered. A korabeli városi tömegközlekedés másik fontos eszköze a lóvasút volt. A lóvontatta, sín páron gördülő kocsik az omnibusznál korszerűbbek voltak ugyan, de még mindig nem voltak kellően gyorsak. A villanyáram használatának terjedésével azonban a század végén megjelent a villamos. Ez a járműfajta hamarosan kiszorította a lóvasutat, és a főváros közlekedésében ma is jelentős szerepet játszik. Budapesten épült meg London után Európa második földalatti vasútja, mely a ma fontos szerepet betöltő metró elődjének tekinthető. A felújított földalatti ma is büszkesége a világörökség részévé váló Andrássy útnak. Akinek nem volt pénze omnibuszra, lóvasútra, villamosra vagy földalattira, az gyalogosan közlekedett.

Egyre népszerűbbé vált a kerékpár és a hatalmas első kerékkel rendelkező velocipéd. Eleinte többféleképpen is nevezték őket: így például vasparipának, drótszamárnak, gyalog-sebes-futó-gépnek, de lábhajtásos tovalökődőnek is.

A 19. század végén már az első autók is megjelentek Budapest utcáin. Sokáig csak kevesen engedhették meg maguknak ezt a drága, és mindössze 20-30 km/órás sebességgel „száguldó” járművet.

159.1. kép - Budapesti utcakép a 19–20. század fordulójáról. Keresd meg a képen a regényben is megtalálható közlekedési eszközöket!

A REGÉNY CSELEKMÉNYÉNEK IDŐSZAKA KÉPEKBE

A regény néhány helyszíne: 1. a Lónyay utcai Református Gimnázium épülete; 2. a Nemzeti Múzeum egy képeslapon; 3. az Úllői út korabeli képe; 4. a pálmaház a Fűvészkertben; 5. a pesti Duna-korzó.

A regény segítségével idézz fel egy-egy olyan eseményt, amely a fenti képekhez köthető!

Képek a mindennapokból: 1. bércszárnya lakói; 2. nyomorban élő család; 3. polgári lakásbelső; 4. jómódú polgárcsalád; 5. futballmérkőzés plakátja; 6. korcsolyázók a Városligetben; 7. fürdőzők a Balatonon; 8. korabeli moziplakát.
Milyennek képzeltek a száz évvel ezelőtt élt emberek hétköznapjait? Miben különbözhetett az életük a miénktől? Beszéljétek meg!

Petőfi Sándor: Egy estém otthon

Petőfi az iskolát abbahagyva vándorszínésznek állt. Édesapja rosszalóan nézte, hogy fia a művészetekkel foglalkozik. Ez a vers kettőjük beszélgetésének, egy otthon töltött estének állít emléket.

- Szerintetek miért nem örült az édesapa fia választásának: a színésznek, költésznek?

Petőfi Sándor

EGY ESTÉM OTTHON

Borozgatánk apámmal;
Ivott a jó öreg,
S a kedvemért ez egyszer –
Az isten áldja meg!

Soká nem voltam otthon,
Oly rég nem láta már,
Úgy megvénült azóta –
Hja, az idő lejár.

Beszéltünk erről, arról,
Amint nyelvünkre jött;
Még a színészetről is
Sok más egyéb között.

Szemében „mesterségem”
Most is nagy szálka még;
Előítéletét az
Évek nem szüntették.

„No, csak hitvány egy élet
Az a komédia!”
Fülemnek ily dicsérést
Kellott hallgatnia.

„Tudom, sokat koplaltál,
Mutatja is szined.
Szeretném látni egyszer,
Mint hánysz bukfenceket.”

Én műértő beszédit
Mosolygva hallgatám;
De ő makacs fej! Föl nem
Világosíthatám.

Továbbá elszavaltam
Egy bordalom neki;
S nagyon, nagyon örültem,
Hogy megnevetteti.

Tudod-e?

A bordalokat borozás, mulatozás közben énekeltek, és a bort, a mámort magasztalták bennük. Petőfi is sok ilyet írt, annak ellenére, hogy ő nem igazán kedvelte a bort.

De ő nem tartja nagyra,
Hogy költő fia van;
Előtte minden illyes
Dolog haszontalan.

Nem is lehet csodálni!
Csak húsvágáshoz ért;
Nem sok hajszála hullt ki
A tudományokért.

Utóbb, midőn a bornak
Edénye kiürült,
Én írogatni kezdtem,
Ő meg nyugonni dűlt.

De ekkor száz kérdéssel
Állott elő anyám;
Felelnem kelle – hát az
Írást abban hagyám.

És vége-hossza nem lett
Kérdezgetésinek;
De nekem e kérdések
Olyan jól estenek,

Mert mindenik tükör volt,
Ahonnan láthatám:
Hogy a földön nekem van
Legszeretőbb anyám!

(Dunavecse, 1844. április)

185.1. kép • Aba-Novák Vilmos *Apám* című festménye. A művészek gyakran állítanak emléket szüleiknek. Keresz olyan képzőművészeti alkotásokat, melyek témája a család!

1. Miről beszélget apa és fia? Milyen a beszélgetés hangulata?
2. Milyenek ismerjük meg a versből az édesapát?
3. Mi az apa véleménye a művészetekről?
4. Hogyan fogadja ezt a fia? Mit jelent valójában a műértő jelző a hetedik szakaszban?
5. Milyen foglalkozásra utal a húsvágás?
6. Mi a különbség az apa és az anya fiához fűződő viszonya között?
7. Mi bizonyítja a versben, hogy a költő tiszteli, szereti szüleit?

Látogatás a szülőknél

Petőfi hosszú vándorút után meglátogatta szüleit dunavecsei otthonukban. Ekkorra már érlelődött benne, hogy felhagy a színészettel, és a költészetnek szenteli életét.

A fiú szüleinél tett látogatása a költemény alaphelyzete. Apa és fia kedélyes borozgatás közben beszélget az eltelt időszakról, de érződik, hogy a két ember mást tart fontosnak és értékesnek az életben.

Az anya kérdései az örök anyaszerep megnyilvánulásai: az aggodalmat, a féltést, a feltétlen szeretetet jelzik.

186.1–2. kép • Szinyei Merse Pál *Majális* (balra), illetve Rippl-Rónai József *Apám és Piacek bácsi vörösbor mellett* című festménye. Meséld el, mit látsz a képeken!

A vers műfaja

A hazalátogatás élménye, a rég nem látott szülők iránti szeretet határozza meg a mű hangulatát. A költő nagy szeretettel, megértő, kedves humorral ábrázolja a szüleivel való találkozást.

A mindennapi életből vett helyzetet, melyet a cím is közöl, **kis jelenetként ábrázolja** a vers. Ez a lírai műfaj **az életkép**. Az életkép kifejezés eredetileg festészeti műfajt jelölt, innen került át a költészetbe.

1. Fogalmazd meg, miféle helyszínt tudsz elképzelni a versben ábrázolt beszélgetésnek?
2. Mit fejez ki a második szakasz utolsó sora („Hja, az idő lejár.”)?
3. Hasonlítsd össze Arany János *Családi körének apafiguráját* a versben szereplő apáéval!
4. Az írói jellemzés mely eszközeit használja Petőfi szülei bemutatásakor?
5. Találj ki néhány témát, melyek életképbe illenek! Írj le egyet röviden, majd rajzold le!
6. Írj rövid beszélgetést a versben szereplő szülők között! Hogyan vélekednek fiukról és sorsáról?

Vándorszínészet

Petőfi korában sok vándortársulat járta az országot. Faluról falura szekereztek, s a színészek maguk gondoskodtak minderről, ami az előadáshoz szükséges volt. Egy-egy kocsmá ivójában vagy egy kocsiszínben színpadot ácsoltak, papírdíszletet festettek, a darabokat, szerepeket pedig kézzel másolták, sőt gyakran maguk írták azokat. A társulatok kis létszámúak voltak, ezért egy színésznek gyakran több szerepet is el kellett játszania. A könnyelmű, bohém élet, melyet gyakran a vándorszínészeknek tulajdonítanak, csak látszat és utólagos szépítés, valójában állandó létbizonytalanságban és nélkülözésben volt részük.

Akkor miért vállalták annyian ezt az életet? Hiszen tudjuk, hogy nemcsak Petőfit, hanem például Arany Jánost is elcsábította ifjúkorában a színészet. A művészet iránti hártalan lelkesedés és elhivatottság jellemezte a legtöbb színészt. Ők teremtettek igényt az emberekben arra, hogy a szórakozásnak ezt a módját válasszák. Magyar témájú, nyelvű darabjaikkal a nemzeti kultúra fejlődését és erősödését is elősegítették.

186.3. kép • Vándorszínészek ábrázolása egy régi filmben. Idézd fel egy kedves színházi élményedet! Miért tetszett az előadás?

A szülőföld mindenki számára fontos. Olyan biztos pont az életünkben, ahová megpihenni, emlékezni térünk vissza. A költők, írók gyakran merítenek témát az otthoni tájból, vagy annak alakjait jelenítik meg. Az alábbi versben egyszerre jelenik meg a szülőföld és a gyermekkor utáni vágyódás.

- *Vitassátok meg, miért kerülhet távol az ember a szülőföldjétől! Gyűjtsetek szavakat, amelyek a szülőföldhöz köthetők!*

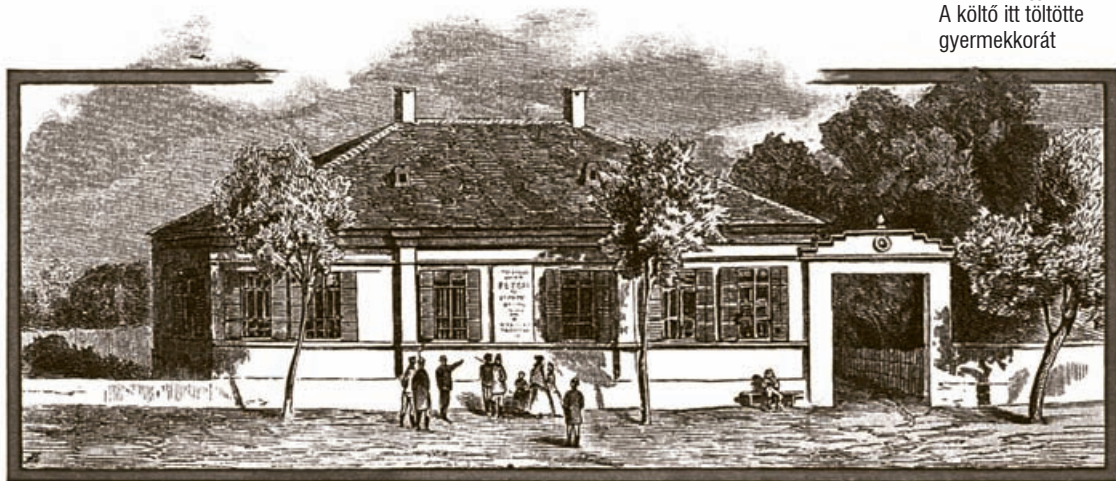
Petőfi Sándor **SZÜLŐFÖLDEMEN**

Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép, nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Míntha dajkám dalával vón tele,
Most is hallom e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!”

Úgy mentem el innen, mint kis gyermek,
És mint meglett ember, úgy jöttem meg.
Hejh, azóta húsz esztendő telt el
Megrakodva búval és örömmel...
Húsz esztendő... az idő hogy lejár!
„Cserebogár, sárga cserebogár.”

Hol vagytok, ti régi játszótársak?
Közületek csak egyet is lássak!
Foglaljatok helyet itt mellettem,
Hadd felejtsem el, hogy férfi lettem,
Hogy vállamon huszonöt év van már...
„Cserebogár, sárga cserebogár.”

191.1. kép •
Petőfiék háza
Kiskunfélegyházán.
A költő itt töltötte
gyermekkorát

Tudod-e?

A cserebogarak komoly károkat okoznak a mezőgazdaságban. A rovar lárvája elrágja a növények gyökereit, a kifejlett cserebogár pedig főként a fák leveleivel táplálkozik.

Mint nyugtalan madár az ágakon,
Helyről helyre röpköd gondolatom,
Szedegeti a sok szép emléket,
Mint a méh a virágról a mézet;
Minden régi, kedves helyet bejár...
„Cserebogár, sárga cserebogár!”

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfasípot fűjva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Vályuhoz mék, lovam inni kíván,
Megittattam, gyi lovam, gyi Betyár...
„Cserebogár, sárga cserebogár!”

Megkondul az esteli harangszó,
Kifáradt már a lovas és a ló,
Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
Az altató nóta hangzik ajkán,
Hallgatom, s félálomban vagyok már...
„Cserebogár, sárga cserebogár”... –

(*Félegyháza, 1848. június 6–8.*)

192.1. kép • Nádparipa, másképpen vesszőparipa. Mikor mondjuk azt valakire, hogy „ez a vesszőparipája”?

1. Mi a vers témája?
2. A versben megszólaló versbeli beszélő visszatekint. Életének mely szakaszai kerülnek szembe egymással?
3. Hogyan jellemzi a költőzése óta eltelt időt?
4. Gyermekkorának helyszíne milyen emlékeket idéz fel?
5. Egy dajkától hallott ismerős dal köti össze a vers szakaszait. Hol helyezkednek el ezek a sorok?

Gyermekjátékok

A versben a kisfiú a vályúnál itatja vesszőparipáját. A régi falusi gyermekjátékok nagyrészt a mindennapi élethez kötődtek. Ennek egyik oka az, hogy falun a gyerekek kicsi koruktól fogva bekapcsolódtak a különböző munkákba, kisebb-nagyobb feladatokat bíztak rájuk. Ilyen lehetett például az állatok etetése, legeltetése, őrzése. Így aztán játékaikban is legtöbbször a felnőttek tevékenységeit utánozták. Ma is sokféle ismert játék például a *Gyertek haza ludaim...* kezdetű, mely a pásztorkodás elemeit idézi fel.

A gyermekdalok szövege sok régi szokást őrzött meg, és gyakran jelennek meg benne a történelem eseményei is, mint például a törökök elleni harcok a *Gólya, gólya, gilice...* kezdetű mondókában.

192.2. kép • Játsszó gyerekek. Gyűjtsetek szabadban játszható játékokat!

Az emlékezés versteremtő ereje

Petőfi Sándor ezt a verset akkor írta, amikor egyszer újra ellátogatott a Kiskunságba. A szülei ekkor már nem itt éltek, ám őt a gondtalan gyermekkor emlékei Kiskunfélegyházához és környékéhez kötötték. Bár Kiskőrösön született, mégis Félegyházát tartotta szülővárosának.

A vers címe és indítása még tájleíró költeményt sejtet. A dajka dalának felidézése azonban más irányt ad a versnek. **A felnőtt ember visszatekint: a múlt szembekerül a jelennek.**

Először **megjelennek a gyermekkori emlékek. Majd** az utolsó két versszakban **megelevenedik a múlt:** jelen idejű képekben látjuk a játszadozó gyermeket.

A refrén szerepe

A vers mindegyik szakasza ugyanazzal a sorral zárul: „*Cserebogár, sárga cserebogár!*” A dal, melyet dajkájától hallott, felidézi a régmúlt emlékeket. **A visszatérő sorok, a refrének** kifejezik a költői én érzelmeit, aki elmereng az idő múlásán. Utalnak a vissza nem térő gyermekkor emlékére, a visszavágyásra és az esti megnyugvásra is. **Nyomatékosítják, hangsúlyossá teszik a mondanivalót.**

A refrén értelme, hangulata a különböző versszakokban más és más. Ez mindig attól függ, mi játszódik le az adott szakaszban, milyen annak a hangvétele. Ezt érzékelteti az is, hogy más-más mondatvégi írásjel kerül a refrén végére az egyes versszakok végén.

193.1. kép • Cserebogár egy virágon. Mit jelent a szólás: Miből lesz a cserebogár? Nyomozd ki!

1. Milyen érzelmeket ébreszt benned a cím?
2. Nézz utána, hány esztendőskorában került el Kiskunfélegyházáról a költő!
3. Idézd fel kisgyermekkorod egyik szép emlékét! Rajzold meg vagy mutasd be írásban a helyszínt is!
4. Volt-e kedvenc dalod kiskorodban? Kitől tanultad?
5. Alkossatok csoportokat! Keressetek példákat refrént tartalmazó versekre, dalokra! Vizsgáljátok meg, hogy mi a refrén szerepe az egyes esetekben!
6. Magyarazzátok meg a 4. versszak hasonlatait! Dolgozzatok csoportokban vagy párokban!
7. Gyakori a versben a mondatok befejezetlensége, amit a három pont jelez. A szándékos kihagyás milyen érzelmeket fejez ki? Milyen gondolatokkal tudod kiegészíteni a hiányzó részeket?

Dajkák

A dajka alakja a vers elején és végén is felbukkan, tőle származik a refrén sora is. Régen a tehetősebb családok megengedhették maguknak, hogy a csecsemő vagy kisgyerek gondozására, felügyeletére felfogadjanak egy nőt, aki segített az anyának. Őt nevezték dajkának.

A kisgyermekkel való szoros kapcsolat miatt gyakran szinte anya-gyermek viszony alakult ki kettőjük között. Voltak olyan dajkák, akik a csecsemőt az anyja helyett szoptatták, ha az nem tudta vagy nem akarta. Bár Petőfi dajkáját nem ismerjük név szerint, mégis nagy jelentősége lehetett a költő számára. Hiszen szlovák származású édesanyja nem túl jól beszélt magyarul, így Petőfi sok szót, kifejezést tanulhatott a dajkától.

193.2. kép • Gyermekek dajkájukkal Munkácsy Mihály *Két család a szalonban* című festményén

„Szülőföldem szép határa” • Írások a szülőföldről

Az irodalom egyik kedvelt témája a szülőföld ábrázolása. A költők, írók szívesen vallanak a hazához, a születési helyhez való kötődésükről, hiszen ez az emberi érzés általános: szeretjük, tiszteljük a várost, a falut, a környéket ahol születtünk. A következő részletek versben és prózában vallanak erről.

- *Mi jut eszetekbe a következő szavakról: otthon, anyanyelv?*

¹ *oláh* • a románok régi elnevezése

[...] íme Érmindszenten vagyok megint, drága, nagyon oláhosodó¹, nemes kis érmelléki falumban, az édesanyám, az édesapám hajlékában. [...]

Hát Érmindszent nekem legeslegelőször is az édesanyámat jelenti, aki sóhajtani se mer, ha én netalán alszom és álmodom, és az édesapámat, aki pontosan hajnali öt órakor káromkodja el magát az alsó udvarban, holott ma már nem is engedjük gazdálkodni, kicsi földjét bérbe adattuk, s két olyan szükségtelen vén cselédje van, akikért nem is érdemes a tüdőt szaggatni.

² *Mandzsúria* • Északkelet-Kína történelmi neve

Érmindszent Szilágy vármegyei falu [...], s utána Mandzsúria² következik. Ugyanis: húsz év óta ígérik nekünk, hogy köves utat csinálnak mifelénk, azonban ma is még tengerszemek járnak ki-kirándulóba pocsolyás utainkra. [...]

A házikó, ahol lakunk, újabb ház, a régit, ahol születtem, az alsó udvaron, nem mertem megmutatni [...].

³ *kúria* • nemesi udvarház

De nem rossz hely ez a mi kis kúriánk³, egy majdnem három hektáros telek közepén és fásan, délnek nézően és virágosan [...]. [...]

Édes szerkesztő uram, a többit csak akkor tudnám neked elmondani, ha végre eljőnnél ebbe az én kis falumba, ahova annyiszor hívtunk, csábítottunk. Akkor majd meglátnád, hogy nekem csak innen lehetett jönnöm, ahol nyaranként a lugasban olvasok és írok, és a szobámban szúnyogokkal viaskodok, mint egykor Pesten és az országban másféle szúnyogokkal. És látnál egy kicsi fiút, aki harmincöt, sőt majdnem harminchat éves korában nem fél még Tisza Istvántól⁴ sem, de alázatosan meghallgatja az apját, mikor házasodásra buzdítja s a költőiség haszontalanságáról beszél.

⁴ *Tisza István* (1861–1918) • , politikus, miniszterelnök

(*Ady Endre: A mi kis „kúriánk” [Levél a szerkesztőhöz] – Az Érdekes Újság, 1913. szeptember 28.*)

-
1. Olvassátok fel a levélből azokat a részleteket, amelyek bemutatják Érmindszentet és Ady Endre családjának kúriáját!
 2. A szülőföld nem csak egy hely. Kik teszik szeretetre méltóvá, fontossá az egyszerű falut? Mit tudunk meg róluk?
 3. Milyen a részletben szereplők egymáshoz való viszonya?
 4. Véleményed szerint mit fejez ki a szerzőnek az a gondolata, hogy „Érmindszent után Mandzsúria következik”?
 5. Miért érezzük úgy, hogy a bíráló gondolatok ellenére a szülőföldhöz való kötődés, a szeretet az erősebb?

Miskolcon többször laktunk. De alig emlékszem rá... Tűzijáték vakít: avasi¹ ünnep? Egyszer egy hatost kaptam egy nénitől! És villamost ott láttam először, s – mint csöpp gyerek – óriási búzavásárteret.

S mit még? Majálist: lacikonyha², tánc! Hogy bámultam a viccmondó cigányt! És látom a Szinvát is: a fa-híd alatt, a mélyben, fáradt hajjait keskeny szenny-csík görgette meredek házfalak közt; de a széles meder hogy megtelt, mikor jött az áradás! S a környéket: egy-egy kirándulás néha ma is idéz benneteket, kék-zöld mezők, Tapolca³, tó, liget, Miskolc határa... Szülővárosom, sose lesz szemed kóbor fiadon?

(Szabó Lőrinc: Miskolc)

195.1. kép • A Szinva Miskolc belvárosában. Keres még illusztrációkat Ady Endre és Szabó Lőrinc művéhez!

- 1 *Avas* • Miskolc hegye
- 2 *lacikonyha* • sátorban működő kifizőhely
- 3 *Szinva* • miskolci patak
- 4 *Tapolca* • Miskolc-tapolca, Miskolc egyik városrésze, kedvelt kirándulóhely

1. „[...] alig emlékszem rá” – állítja a versbeszélő. Milyen viszonyban van ez a kijelentés a vers tartalmával?
2. Mutassátok be a vers alapján a tájat, a várost! Soroljatok fel a helyhez fűződő emlékeket!
3. Milyen érzelmeket közvetít a vers? Mit jelent a részlet utolsó kérdése?
4. Mi mutatja, hogy felnőtt emlékszik vissza?

Az irodalmi téma

A fenti művek a szülőföldhöz való ragaszkodásról szólnak, amely az irodalom egyik gyakori témája. **A téma az, amiről a mű szól.**

A művek nemcsak műfajuk, hanem témájuk szerint is csoportosíthatók. Visszatérő témák még például a barátság, a család vagy a szerelem.

1. Keressetek olyan irodalmi műveket vagy képzőművészeti alkotásokat, amelyek tájegységeket vagy szűkebb környezeteket mutatja be!
2. Küldj egy képeslapot szülőhelyedről! Minek a fotóját szerepeltetnéd rajta, és miért?
3. Nézzetek utána, hogy családotok története milyen helyszínekhez kötődik!
4. Olvassátok el a következő idézetet! Beszélgetsetek arról, hogy miért más ez az emlékezés, mint az eddig megismertek! Hogyan láthatja egy vidéki gyerek a fővárost, a fővárosi pedig a vidéki életet?

Van-e szülőföldje a városi származéknak? Azt hiszem, igen, noha a „szülőföldem Budapest” kifejezés kétségtelenül szürkébb s ízetlenebb, mint ez: „szülőföldem Szalonta”. A szülőföld, melyre gyermeki szemem először rápillantott, emberkéz rakta táj volt, kövekből épített táj, szürke városi táj, csupa geometrikus forma, háztetők szabályos élei közé keretezett ég.

(Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz)

Ti is biztosan szerettek utazni. Manapság sokkal könnyebben és gyorsabban eljuthatunk bárhová, mint Petőfi korában. Ráadásul úti élményeinket a mobilunkkal vagy fényképezőgépünkkel meg is örökíthetjük. Akkoriban azonban a látványt, az emlékeket írásban vagy rajzokon, festményeken rögzítették. Petőfi is írt és rajzolt útjairól.

- *Idézzétek fel néhány kedves utazásotok emlékét!*

Petőfi Sándor

ÚTI LEVELEK

(részletek)

Pest, május 9. 1847.

Kedves barátom, levelet kapsz, s illetőleg leveleket fogsz kapni tőlem, s azon egyszerű okból, mert nem ígértem, hogy írni fogok neked. Csak az ne várjon tőlem levelet, kinek ezt megígérem, mert bizonyos lehet benne, hogy oly hiába fogja várni, mint a cinkotai bakter az angol koronát. Irni valóm, úgy hiszem, lesz elég, mert utazni fogok; érdekesen írom-e le majd utamat vagy nem? ez más kérdés, vagyis ez a kérdés. [...]

Debrecen, május 14. 1847.

[...] Füzes-Abonyból, hol a mult éjet töltém, egy nap alatt értünk ide Debrecenbe. Napkeltekor már Poroszlón voltunk, melyet a Tisza különösen kedvel, mert gyakran kilátogat hozzá, nem resteli a nagy utat. Most is ott tisztelkedik. [...] A víz közepén nyúlik végig, mint a nadrágon a zsinór, az a nevezetes töltés, melynek oly sok ló köszönheti már, hogy e siralom völgyéből Ábrahám keblébe jutott¹. Hosszasága egész félórányi ugyan, de jó időben négylovas kocsi – nyolc ökör segítségével – egy nap alatt is megjárja. Száraz időben az a szép tulajdonsága van, hogy oda varázsolja az Alföldre a Kárpátok táját, olyan hegyek és völgyek keletkeznek rajta. E tekintetből jónak láttam leszállni a gyorsszekérről, s gyalog zarándokolni át a töltésen, hogy a feldőlés ellen biztosítsam magamat, mert én fejemmel szerzem ugyan a kenyereimet, de azért nyakamat sem imádom kevésbé, mint fejemet. A gyorsszekérnél egy óranegyeddel elébb értem a Tisza hídjához, s ez alatt gyönyörködve néztem jobbra-balra a tájat, mely a kiöntés által hasonlíthat Amerika őserdeihez regényességében. És az az átkozott szabályozás² majd mind e regényességnek véget fog vetni; lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék mostanában a Tiszának lenni. Szegény Tisza! eddig kénye-kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát³ vernek szájába, hámba³ fogják, s ballaghat majd szépen a kerékvágásban. [...]

[...] menjünk, vágassunk kelet felé, nagyszerű látvány következik: a puszta, a Hortobágy!

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az Isten homloka. [...]

Tudod-e?

Petőfi az *Úti leveleket* jóbarátjához, Kerényi Frigyeshez írta. A német származású költő számos magyar irodalmi művet lefordított német nyelvre. Az 1848. márciusi forradalom lelkes híve volt, majd a szabadságharc bukása után az USA-ba távozott.

¹ e siralom völgyéből Ábrahám keblébe jutott • értsd: elpusztult

² az az átkozott szabályozás • a Tisza szabályozása, amely Széchenyi István kezdeményezésére 1846 nyarán indult meg

³ zabla, hám • a lószerszám részei

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a lát-határ, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharang-jával, melyet egy felhőcske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.

Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bibicek nyargalásznak búbos fejeikkel s a tó közepén nagyokat lép hozzá piros lábaival a melankolikus gólya.

Egy dülőföldnyire legel a gulya, hosszú botjára támaszkodva áll mögötte a gulyás és megemeli előttünk kalapját, nem szolgálaiságból [...], hanem emberségből, mint magyarhoz illik.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? azok elszórt gémes kutak, de oly messze vannak már, hogy karcsú ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen... oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménés, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt darucsoport szállana. Kedves délibáb! úgy tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az anya.

Némán, merengve ül az őсныugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a száz éves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Mily egyszerű a puszta és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, a mi nem egyszerű?

Szalonta, június 7. 1847.

[...] Szalontára értem e hónap elsején. Utamról nem sok jut eszembe. Szatmár és Károly közt van Majtény. Kis falu, de környéke nevezetes; itt volt Rákóczi utolsó csatája⁴. Egy verset írtam az egykori csatatéren, melynek vége ez: „elmondtam legszörnyűbb átkomat s elsírtam legszentebb könnyemet.” Úgy volt, átkozódtam és sírtam. Az Érmellék kellemes, szelíd völgy: a hegyoldalon ama híres bortermő szőlők, a hegy alatt pedig gazdag szántóföldek. Székelyhidon etettünk, épp azon fogadóban, hol 1843-ban, mint színész, játszottam valami hatod magammal. Megnéztem a nagy ivó-szobát is, hol színpadunk állott.

201.1. kép • Szinyei Merse Pál: *Puszta gólyával*. Keresd meg azt a szövegrészletet az *Úti levelekből*, amely mintha a képet ihlette volna!

Tudod-e?

A gyors szekér volt Petőfi korának az „autóbusza”.
„Mikor azt mondom: gyors szekér – érts magadnak egy nagy gyékényes társzekeret, melyet kilenc ló húz, s mely mellett 5-6 ember ballag; – ezen emberek az utazók, akiket a gyors szekér visz, s kik közül a férfiaknak megengedtetik, hogy ahol igen nagy sár van, kiszállhatni a szekérből s gyalog előre mehetni.” – írta Jókai Mór, Petőfi kortársa egy levelében. Jókai öt nap alatt ért szekérrel Szolnokról Nagyváradra.

⁴ A költő itt téved, a majtényi síkon nem volt csata; 1711-ben itt tették le a kuruc hadak a fegyvert II. Rákóczi Ferenc távollétében

1. Milyen helyszíneket keresett fel a költő? Jellemezd egy-egy mondattal a helyeket!
2. Melyek a pusztai jellegzetességei? Milyen növény- és állatvilágot ismerünk meg?
3. Milyen érzések tűzik a tájhoz a megszólalót? Keress olyan kifejezéseket, amelyek ezt bizonyítják!
4. Hogyan viselkedik a pusztai ember?
5. Milyen jellemző építmények tűnnek fel a pusztai tájon?
6. Mi érzékelteti, hogy a pusztán nyugalmas az élet?

A reformkori Magyarország egy külföldi szemével

Nemcsak helybeliek járták az országot, sok külföldi is megfordult nálunk. John Paget [dzson pedzsit] például Angliából érkezett Magyarországra, és házasságkötése után itt is telepedett meg. Másfél év alatt beutazta Magyarországot és Erdélyt. Ismerkedett a hagyományokkal, viselettel, táncokkal, történelemmel, s élményeiről könyvet is írt.

„Az olvasó bizonyosan mosolyogni fog, mint én is mosolyogtam, ha csak felét is elbeszelném amaz ostoba történeteknek, melyeket a jó bécsiek mesélnek arról az országról, melyet mi be akarunk utazni. Nincsenek utak – mondják. Nincsenek vendéglők! Nincs rendőrség! Csupasz földön kell hálnunk, s ott ebédelnünk, ahol tudunk; készen kell lennünk minden percben létünket és erszényünket fegyverrel védelmezni! [...] Hanem biztosíthatom az olvasót, hogy nem volt más szükség a fegyverekre, mint egy-egy fűrjet vagy nyulat lőni; s egész utazásunk azzal a tapasztalattal és meggyőződéssel végeztük be, hogy az utazás Magyarországon épp oly biztos, mint Angliában.”

Figyeljétek meg, hogy milyen kép alakult ki a külföldiekben Magyarországról, s mit tapasztalt az utazó!

202.1. kép • John Paget egykori kúriája a ma Romániához tartozó Aranyosggyéresen. Nézzetek utána, hogy a ti vidéketeken van-e olyan régi épület, amelynek híres lakója volt egykoron!

Útleírás, úti levelek

Az utazók gyakran rögzítik írásban és adják közre az utazások során látottakat. Így volt ez Petőfi korában is. Ezeknek az írásoknak egy része irodalmi alkotás. Több fajtájuk van. **Az útleírás beszámoló az utazás során látottakról**, az utazó tapasztalatairól. **Lehet tárgyilagos**, pontos, sokszor tudományos igényű, **de lehet személyes hangvételű is**. Az ilyen beszámoló **közvetíti a szerző érzelmeit, gondolatait is**.

Petőfi utazásai során gyalogosan vagy szekéren szinte az egész történelmi Magyarországot bebarangolta. 1847-es utazásairól szóló szövegei szakítanak az addig megszokott, inkább tárgyilagos, tényszerű útleírások hagyományos formáival. Azt írja le bennünk, amit gondolt, érzett, amikor látta a tájakat, városokat, embereket. **Beszámolóí levélformában íródtak**, valóságos személyhez szólnak. **Megtartják a magánlevél formai jellemzőit** (a megszólítást, a kelte-zést), és személyes, kötetlen hangnemben szólítják meg a címzettet. **Műfajuk úti levél, mely az epikához tartozó műfaj**. Ezek a művek **újságban is megjelentek**, tehát nemcsak a címzetthez, hanem az olvasóközönséghez is szóltak. **Közérdekű üzenetük van**.

A motívum

Az alföldi tájkép bemutatása szinte külön műként illeszkedik a levélbe. A hortobágyi puszta leírásában érezhető, hogy a költőt szűkebb hazájának, szülőföldjének, népének szeretete hatja át. Amit Petőfi prózában megörökít, az a verseiben is megjelenik, így a **hortobágyi tájlemek, élmények tájleíró költeményeiben** (pl. A *Tisza* címűben) **is felbukkannak. Ezeket a visszatérő, ismétlődő elemeket motívumoknak nevezzük.**

Ezek ismétlődhetnek egy-egy irodalmi műben is vagy egymáshoz hasonló irodalmi alkotásokban. Motívumokkal találkozunk szinte minden művészeti ágban: a zenében, képzőművészetben, táncban.

1. *Olvassátok el ismét a puszta leírását a János vitéz 5. részének elején! Hasonlítsátok össze az Úti levelek ábrázolásával! Milyen jellegzetes növények, állatok, tájlemek jelennek meg bennük? Milyen a két leírás hangneme?*
2. *Milyennek mutatja be a Tiszát Petőfi az Úti levelekben? Hogyan ábrázolja A Tisza című versében? Milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a két leírásban? Vitassátok meg!*
3. *Készítetek rajzot a Tiszáról vagy a Hortobágyról az Úti levelek leírásai alapján!*
4. *Elevenítsétek fel, amit a levélről korábban tanultatok! Milyen formai jegyeit ismeritek fel a szövegben? Szerintetek milyen viszonyban állhat a levelek írója a megszólítottal?*

Művészi tájleírás versben és prózában

Petőfi jól ismerte az alföldi tájat, és kedvence lehetett az *Úti levelekben* az a leírás, amely ezt a tájegységet mutatja be. Ez a kép a verseiben is felbukkan. A *Kiskunság* című költeményben is feltűnik a látvány, amely az utazások élményeit ábrázolta. Keresd meg a prózai és verses szövegrészlet hasonlóságait!

*Itten a lapályon
Egy ér nyúlik végig, meg se mozdul habja,
Csak akkor loccsan, ha egy-egy halászmadar
Szárnyával megcsapja;
Szép fővény az alja,
Egészen lelátni sárga fenekére,
A lusta piócák s a futó bogarak
Tarka seregére.*

*Szélén a sötétzöld
Káka közt egy-egy gém nyakát nyújtogatja,
Közbe hosszú orrát üti víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel, és aztán
Főlemeli fejét, s körülnéz kényesen,
A vízparton pedig töméntelen bicibic
Jajgat keservesen.*

203.1. kép • Madarak a Kis-Balatonon. Miért fontos ma is a tavak, vízpartok élővilágának megóvása?

A régió, a lakóhely kultúrája, irodalmi emlékei

Ahogy az *Úti levelek* is mutatja, Petőfi élete során sok helyen megfordult az országban. A helybeliek ma is őrzik ezeknek a látogatásoknak az emlékét. Azonban nem csak az ő emlékét ápolják így. Hazánkban számos olyan földrajzi hely, épület van, amely fontos történelmi eseményeknek, művészeknek, tudósoknak állít emléket.

- *A ti családokban milyen hagyományok, szokások vannak? Szerintetek miért fontos ezeknek az ápolása? Beszéljétek meg!*

A hagyomány és az irodalmi emlékhelyek

Tudod-e?

Már a 19. századtól ott élt az írókban, költőkben annak a reménye, hogy elődeik, de saját munkásságuk eredményeit is megőrzi majd az utókor.

Vahot Imre 1852-ben Kölcsey házának megőrzéséről álmodozott. Petőfi Kazinczy Ferenc széphalmi házában állapotát látva ugyancsak ezt hiányolta.

Minden család őriz történeteket, tárgyakat, amelyek a nagyszülőktől vagy még régebből származnak. Ezek az emlékek fontosak a család számára, hiszen erősítik az összetartozás érzését. Ugyanígy a nagyobb közösségeknek, egy város lakosságának vagy egy nemzetnek is vannak olyan közös emlékei, szokásai, amelyek megőrzése fontos az egymást követő nemzedékek számára. Ezt a **közösségekben tovább élő, tudatosan ápolott szokást, szellemi örökséget hagyománynak nevezük.**

A hagyományok megőrzésében fontos szerepet játszanak **az emlékhelyek.** Ezek **olyan helyszínek** (például történelmi események színhelyei, épületek), **amelyek hazánk kultúrája, történelme szempontjából kiemelkedő fontosságúak.** Az emlékhelyek megóvása, a tárgyi és szellemi emlékek továbbadása a kisebb-nagyobb közösségek feladata. **A hagyományok ápolása erősíti a közösség tagjainak összetartozását.**

Írók, költők tárgyi és szellemi örökségének megóvását és továbbadását az irodalmi emlékhelyek szolgálják. Ezek főként az írók, költők szülőhelyén vagy életük más, fontos helyszínén létesültek. Ilyenek például a múzeumok, állandó kiállítások, emlékházak, emlékszobák, szobrok.

Ezek az emlékhelyek gyakran személyes tárgyakat, kéziratokat, fotókat, a korabeli életet bemutató emlékeket őriznek. Az emlékhelyek többsége látogatható. Létrehozásukkal egyrészt az irodalmi, kulturális hagyaték megőrzése a cél, másrészt az ott lakó közösség ápolja a vidék neves szülőttének emlékét.

1. **Tájékozódjatok a térképen! Keressétek meg a lakóhelyeteket, nevezétek meg a közelében lévő földrajzi helyeket, településeket is! Beszéljétek meg, milyen hagyományokat őriznek a ti vidéketeken! Tudtok-e környékbeli emlékhelyről? Idézzétek fel és egészítsétek ki ismereteiteket a könyvtár és az internet segítségével!**
2. **Mutassátok be a gyűjtött adatok segítségével a környéketek irodalmi nevezetességeit! Készítsetek rövid ppt-t, amelyben képekkel illusztráljátok gyűjtőmunkátokat!**
3. **Keressetek fel egy, a lakóhelyeteken vagy a közelében lévő irodalmi emlékhelyet! Idézzétek fel a helyhez kapcsolódó szellemi örökséget is!**
4. **Alkossatok csoportokat! Válasszatok ki egy irodalmi személyiséget, aki a tájegységetekhez kapcsolható! Kutatómunka után készítenétek róla tablót, majd ismertessétek életútját, munkásságát társaitoknak!**
5. **A beszámolókhöz kapcsolódóan állítsatok össze rövid feladatsort társaitoknak!**

205.1. kép • Néhány fontosabb magyar irodalmi emlékhely (a határon túliak egy része nincs a térképen)

1. Arany János-kiállítás	16. Kölcsey Ferenc Emlékiállítás	29. Vörösmarty Mihály Emlékmúzeum
2. Babits Mihály Emlékház	17. Mikszáth Kálmán Emlékszoba	30. Weöres Sándor Emlékház
3. Babits Mihály Emlékház	18. Móra Ferenc Emlékmúzeum	Határon túli emlékhelyek:
4. Berzsenyi Dániel Emlékház	19. Móra Ferenc Emlékszoba	31. Ady Endre Emlékmúzeum
5. Berzsenyi Dániel Emlékiállítás	20. Móróczi Zsigmond Emlékház	32. Arany János Emlékmúzeum
6. Fekete István Emlékiállítás	21. Móróczi Zsigmond Emlékiállítás	33. Benedek Elek Emlékház (Kisbacon, Románia)
7. Fekete István Emlékszoba	22. Móróczi Zsigmond Emlékiállítás	34. Benedek Elek Emlékiállítás (Sepsiszentgyörgy, Románia)
8. Gárdonyi Géza Emlékház	23. Petőfi Sándor Emlékmúzeum	35. Gion Nándor Emlékház (Szenttamás, Szerbia)
9. Gárdonyi Géza Emlékszoba	24. Petőfi Sándor-kiállítás	36. Jókai Mór Emlékszoba
10. Jókai Emlékszoba	25. Petőfi-kiállítás, Petőfi Irodalmi Múzeum	37. Kosztolányi Dezső Emlékiállítás
11. Jókai Mór Emlékmúzeum	26. Tompa Mihály Emlékmúzeum	
12. József Attila Emlékiállítás	27. Kazinczy Ferenc Múzeum	
13. József Attila Emlékmúzeum	28. Kazinczy Ferenc Mauzóleum	
14. József Attila-kiállítás		
15. Kölcsey Ferenc Emlékház		

Beszélő tárgyak

Petőfi Sándor neve összeforrt az 1848–49-es forradalommal és szabadságharccal. Ezért is alakult ki a Petőfi-kultusz, melynek velejárója volt, hogy a hozzá fűződő tárgyakat, személyes dolgait nagy becsben tartották. 1863-ban a *Vasárnapi Újság* felhívására kezdődött országos gyűjtés, s a századfordulóra olyan sok tárgy összegyűlt, hogy 1909-ben megalapították az első irodalmi múzeumot, a Petőfi Házat. Petőfi a mai napig vezeti a sort az emlékhelyek tekintetében.

Tárgyai sok dolgot elárulnak a költőről. Útiládája, vándorbotjai (ezekből több is volt) az országot gyalogszerrel bejáró embert mutatják. A bútorok egy része viszont a megállapodott embert tükrözi. A vándorutakról is gyűjtött emlékeket: a felvidéki utazás során az úti levelek mellé préselt virágokat, leveket illesztett.

205.2. kép • Kávéfőző, amelyet Petőfi Sándor ajándékozott Arany János családjának. Mindennapi használati tárgyak is képviselhetnek nagy értéket. Te milyen tárgyat adnál tovább az utókornak? Miért?

Mikszáth Kálmán: A kis csizmák

Mikszáth Kálmán, a következő történet szerzője Nógrád megyében született. Szülőhelyét, a hegyes-völgyes palócföldet „Görbeország” nevezte. Az író gyermekkorában sok történetet hallott a környezetéből, s ezek úgy megragadták képzeletét, hogy még felnőtt fejjel is emlékezett rájuk. Jól ismerte az ott élők életét, problémáit és hiedelmeit. Mikszáth főszereplői egyszerű emberek, akik a faluban vagy a természet magányában élnek.

- *Jótett helyébe jót várj!* – tartja a közmondás. *Beszélgétek meg, hogy mit jelent!*

Mikszáth Kálmán

A KIS CSIZMÁK

Keskeny, szürke felhőfoslányok úsznak a környék fölött. Nagy égháború lehetett az éjjel, esővel, viharral, villámlással vegyes. Látszik is a nyoma mindenfelé, a fák gallyai le vannak tördelve, faleveleken, fűszálakon esőszemek csillognak, a templomsoron a nagy garádban¹ zuhog a víz. Vőneki János uram portáján egész tócsák állnak, a Zákó Mihályék kertjében pedig – éppen az imént mesélte Mihók Magda – a madárfészket is lemosta a fáról a zuhogó zápor.

Köd gömörödik² a sár fölött, átlátszó és fehéres, mint a muszlinruha³, a falusi kémények füstje fölfelé száll, megannyi jele, hogy már nem lesz eső, bár az ég morcos, borús még, akár a Bizi apó arca, ki meghajolva, ingadozó léptekkel megy a hosszú utcán Szűcs Istókkal, a kőművessel. Hogy összeesett az öreg!⁴ Nem is csoda, csövestől éri a veszedelem⁵. A lánya meghal, ökrei fölfújódnak, csüre, asztagja⁶ megég, lovait elhajtják a szegénylegények⁷.

Hanem érzi is a súlyát az Isten „másik” kezének, ha nem tudta megbecsülni a jobbikat. Bezzeg kellemeztetné⁸ most már magát ő szent felsége előtt, mióta a legényfia is a halállal vívódik, megfogadta, csak arra lesz a vagyona, hogy jót tegyen vele.

De bizony hidegen fogadják az egek. Valóságos csoda történt. Mikor a Mária-képet⁹ hozták, amit a templomnak vett – leszakadt a szekér alatt a Bágy¹⁰ hídja, ló odaveszett, kocsi, kép diribdarabra zúzódott.

Az emberek az udvarukról és a kerítések mögül nézik, amint végigmegy a hosszú krispinben¹¹, apró, kopasz fejét a váll-lapockái közé húzva.

– Csiba te, ne te – veszi föl a szót a Böngér Panna – legalább már ti ne bántsátok. Eleget veri az Isten. Ugyan tegyen, lelkem, egy-két hasábot az üst alá, míg megkavarom.

– Nedves ez a tüzelő – veszi át a szót özvegy Csupor Mátyásné. – Az én időmben még a fa is jobban égett, Panna. Hanem ez a Bizi dolga! Tudod-e, mi történt megint az éjjel?

– Talán a kőkeresztel a temetőben?

– Beleütött a mennykő, lelkem. Összetörte. Pedig csak tegnap állították föl nagy költséggel.

¹ *garád* • itt: árok

² *gömörödik* • gomolyog

³ *muszlin* • finom, áttetsző textil

⁴ *Hogy összeesett az öreg!* • itt: meggönyvedt

⁵ *csövestől éri a veszedelem* • csőstül éri a veszedelem, azaz sok baj éri

⁶ *asztag* • learatott, ház alakúra felrakott gabona

⁷ *szegénylegény* • betyár

⁸ *kellemeztetné* • jó színben tüntetné fel magát

⁹ *Mária-kép* • Szűz Mária-kép

¹⁰ *Bágy* • az író által kitalált patak

¹¹ *krispin* • vállra vehető köpeny

– Ó, ó! – hüledezék Böngér Panna. – Akkor bizonyosan oda mennek. Eredj csak, kis Andris, nézz utánuk, fiam, hová fordulnak el a savanyú kúttól¹²?

A „falu gyermeke” (úgy hitták a szelíd képű, anyátlan-apatlan fiút) ott guggolt az udvar közepén a lekvárfőző katlan mellett, ami igen irigylendő állapot volt ránézve, mert nemcsak a lábait melengethette a tűznél (csípős az idő egy kicsit), hanem a jószívű Böngér Panna a kóstolást is engedte.

Hogy most már ott kell hagyni a vén Bizi miatt ezt a nagy boldogságot! Kelletlenül kullogott utánuk. Csakugyan a temetőbe mentek.

Az asszonyok igazat mondtak, a gyönyörű piros kőkereszt ott hevert két darabban a sárguló pázsiton. Nini, hová lettek az aranyos betűk! „Isten dicséretére emeltette Bizi József.” Éppen a betűknél, derékon törte ketté nyilával az Isten, mintha mondaná: „Nem kell a dicséreted, Bizi József, a Mária-kép sem kellett, ez sem kell.”

Az öregember elkapta fejét a földről, hol adománya széttörve hevert, és nem mert fölnézni az égre sem, ahol olyan nagyon haragszanak rá. Révedő szeme a gyermekén akadt meg, mintha annak a boglyas feje lenne közbül égen-földnek. András a kőrisfának dűlt, s az ittas¹³, kövér temetői földbe besüppedt lábait fölváltva emelgetve, bámész kíváncsisággal nézte Biziéket.

– Menjünk innen... – mondá Istók.

– Hát a kereszttel mi történjék? – kérdé Bizi fojtott hangon. – Összeragasztod?

– Nem én! – viszonzá Istók tompán. – Amit az Isten ujja összetört, azt nem szabad ember ujjainak összeilleszteni. Bizony, kigyelmedet meglátogatta az Isten...

Az öregember fogai összevacogtak.

– Hiszen ha csak látogatna! – kiáltott föl keserűen. – Ő már nálam lakik, Istók, állandóan nálam lakik.

– Túrni kell, Bizi uram!

– Pedig hidd el, Istók, nem vagyok rossz ember.

¹² *savanyú kút* • magas szén-sav-tartalmú vizet adó kút

¹³ *ittas* • itt: nedves

207.1. kép • Jellegzetes palóc falu: Hollókő. A település ma a világörökség része. Magyarországon mit nyilvánítottak még a világörökség részévé?

¹⁴ *uzsora* • nagy kamatra kölcsönadott pénz

¹⁵ *kifogyhatatlan Isten* • itt a büntetésekből kifogyhatatlan

¹⁶ *poronty* • a kisgyermek népies vagy bizalmas megnevezése

¹⁷ *csizmadiamester* • csizmákat készítő és javító iparos

¹⁸ *kontó* • valakinek a feljegyzett tartozása, adóssága

¹⁹ *lajbi* • fémgombos, hosszú kabát vagy mellény

²⁰ *cserepes ház* • cseréppel fedett ház; régen csak a gazdagabb emberek tudták a házukat így fedni

– Fösvény volt kelmed, szívtelen, gőgös. A világ elejének képzelte magát. Aztán, valljuk meg az igazat, uzsorával¹⁴ szerezte kincseit.

– Nem becsülöm már őket semmire... – hörgé. – Fázom, reszketek. Valami rossz előérzetem van. Mintha marokkal fogná össze valaki a szívemet. Meglásd, ismét szerencsétlenség vár reám... Ó, te kifogyhatatlan Isten¹⁵, mivel engeszteljelek meg? – Elhagyták a temetőt.

– Hej, ni! – kiáltott föl Istók. – Hát ez a poronty¹⁶ mindig a sarkunkban van! Milyen vörösek a lábszárai a hidegtől! Takarodsz innen mindjárt, te kölyök! – Ne kergesd azt a gyereket, Istók. Olyan jólesik, hogy itt látom mellettünk. Gyere idebb, kislíam!

Az öreg arra gondolt, hogy abból a borús égből egyszerre lepattanhat még egy villám, de csak akkor, ha már az a gyerek itt nem lesz.

– No, gyere hát közelebb!

– De csak hadd menjen haza – véli Istók –, megveszi a lábát az Isten hidege!

– Miért nem húztál csizmát, fiú? – kérdi Bizi uram szelíden.

– Nincsen csizmám – mondá a gyerek szomorúan.

– Hát miért nem varrat apád?

– Nincs apám! – felelte közönyösen.

Ez a közönyös szó fogta meg Bizi apót. Hogy nevelkedik ez föl, ha még a szeretetet sem ösmeri?...

Szóltanul megfogta a kis András kezét, s vitte magával végig a nagy utcán, le egészen a templom mellé.

Ott aztán benyitottak egy házba, amelynek kapujára két sarkantyús csizma volt kifestve, aranyos rojtokkal s a következő aláírással: Filcsik István csizmadiamester¹⁷.

– Mérjen ennek a gyerekeknek egy pár csizmát, Filcsik uram, az én kontómra¹⁸! – mondá Bizi apó.

Filcsik megnézte a gyereket, s így szólt:

– Éppen van egy ilyen kis csizma készen. Fölteszem a bundámat egy ócska lajbi¹⁹ ellen, hogy jó lesz.

A kis csizmát előhozták, csakugyan jó volt: mintha a lábára öntötték volna.

A gyerek örült neki, ragyogó mosoly ült ki arcára, s vígan kopogott az öreg után a pitvarba.

Ott künn ezalatt eloszlottak a felhők. Mikor Bizi apó kilépett az udvarra, a napfény elöntötte szomorú arcát, az égbolt nyájasan mosolygott. A füvek nevettek rá az úton, sőt még a meggyült esővizek is. Mintha új levegőt szívtak volna be, könnyebben érzé magát.

– Add ide a kezedet, fiam! Olyan jó meleg kezed van. Eljössz-e hozzám? A gyermek a csizmát nézte gyönyörködve, s így szólt:

– A lekvárfőzéshez szeretnék menni!

– Nem, te velem jössz. Íme, itthon vagyunk már, itt lakunk ebben a cserepes házban²⁰.

A kapuajtóban a kocsis várta azzal a hírral, hogy az ellopott lovak megkerültek, a tornácra a doktor fogadta vidám arccal, a fia már túl van a veszélyen.

Bizi apó hátalteljesen nézett föl az égre.

Milyen messze van, és mégis milyen közel...

Egy pár csizmával meg lehet járni egy óra alatt...

1. Milyen képsorral indul az elbeszélés? Milyen párhuzam figyelhető meg a történet alakulása és az időjárás között?
2. Mit tudunk meg Bizi apó sorsáról? Hogyan vélekedik a falu az őt ért csapásokról?
3. Miért küldik Andrist Bizi apó után?
4. „Bizony, kigyelmedet meglátogatta az Isten...” – mondja Istók, a kőműves. Mit ért ezen?
5. Mit válaszol Bizi apó? Szerinted mit jelentenek a szavai?
6. Miért nem engedi elkergetni Bizi apó a mezítlásbas kisgyereket?
7. Értelmezd a záró sort! („Egy pár csizmával meg lehet járni egy óra alatt...”) Mi okozza Bizi apó sorsának és hangulatának megváltozását?
8. Oszd fel a történetet kisebb egységekre! Adj címet az egyes részeknek!

Az elbeszélés

Mikszáth művének műfaja rövid elbeszélés. **Az elbeszélés az epika műnemébe tartozik.** Rendszerint **próza alkotás, amely a regénynél rövidebb terjedelmű.** Általában **több szereplője is van, és több helyszínen játszódik, de egyetlen cselekménysorozatra épül.**

A mű kiindulópontját sokszor a szerző saját élményei jelentik, akár csak a versek esetében. Azonban a történet mesélője, az elbeszélő itt sem azonos az íróval.

A mű szerkezete

A történet a vihar utáni falu rajzával indul. Az apró részletek a helyszín és a történet hitelességét erősítik. A főhős, Bizi apó életéről is egyre többet megtudunk. A falubeliek, majd Istók és az öregember párbeszéde az előzményekre is utal.

Megismerjük tehát a történet szereplőit, a helyszínt és a helyzetet. Ez az egység a mű kiindulási pontja.

A kis Andris, a „falu gyermeke” eddig csak mellékszereplője a történetnek, hiszen meg sem szólalt. Ám megjelenése Bizi apó sorsának fordulópontja is. Ez az egység pedig **a bonyodalom, amelyet rövid kibontakozás követ.**

Bizi apó életének, gazdagságának is valódi értelmet ad, amikor a kis csizmákat megveszi a mezítlásbas árvának. **Ez a történet tetőpontja.**

A vihar utáni táj képét a napsütés váltja fel, ami Bizi apó sorsának jobbra fordulására is utal. **Ez a mű megoldása.**

A címbéli kis csizma a befejező sorban is visszatér, s ez keretet ad a műnek.

Tudod-e?

Az író szülőfaluját, Szklabonyát, 1910-ben Mikszáth-falvának nevezték el. Ma Szlovákia területén található, szlovák neve Sklabiná.

209.1. kép • Szilvalekvár főzése (balra). Nézz utána, mikor szokták a szilvalekvárt főzni! Mikor játszódik a történet?

209.2. kép • Asszonyok palóc viseletben (jobbra). Derítsd ki, milyen volt a lakóhelyed népviselete!

210.1. kép • Tájkép a felhők közül kiragyogó nappal. Miért alkalmas az időjárás az emberi érzelmek kifejezésére? Mondj erre példákat!

A természet szerepe a történetben

A természet fontos szerepet játszik az elbeszélésben. A vihar pusztítása, a még felhőktől komor, sötét táj **kifejezi Bizi apó lelkiállapotát is**. A történet végén azonban a „morcos ég” már „nyájasan mosolyog”. Az árva gyerek öröme és a Bizi apó lelkét elöntő új érzést a természeti kép is megerősíti. **A tájleírás tehát a mondanivaló megértését segíti.**

- 1. Keresd meg a műben a szerkezeti egységeket!
2. Mely részletekben kapcsolódik össze a természeti kép és a lelkiállapot bemutatása?
3. „Íme, itthon vagyunk már, itt lakunk ebben a cserepes házban” – mondja Bizi apó Andrisnak. Hogyan változik meg szerinted ezután a kisgyermek sorsa?
4. Szerinted miért A kis csizmák az elbeszélés címe?
5. Milyen művet ismersz, mely szintén árvákról szól?
6. Gyűjtsetek olyan szavakat, kifejezéseket, melyek az elbeszélés tartalmával kapcsolatosak!

A csizma

Andris, a szegény kis árva gyerek mezítláb jár még a deres időben is, hiszen nincs, aki lábbelit vegyen számára. Végül Bizi apótól kap egy pár csizmát.

A csizma sokáig a gazdagok viselete volt, többnyire a lovas katonák és a nemesek hordták. Viselése rangot és gazdagságot jelentett. A 19. században kezdett szélesebb körben elterjedni ez a lábbeli. Ekkor már a falusi emberek is viselték, és csizmát húztak a nők is. Többnyire az ünnepi öltözet része volt. A férfiak általában díszítés nélküli, fekete színű csizmát viseltek, míg a nők színes, hímzett szárút is.

Napjainkban is népszerű viselet a csizma, nagyon sokféle változata létezik. Az egyszerű gumicsizma munkaruha-ként ismert, de létezik divatos, színes változata is. A bőrből vagy más anyagokból készült csizmákat pedig nők és férfiak egyaránt szívesen hordják.

210.2. kép • Csizmát viselő néptáncosok. Keressetek olyan népdalokat, mondásokat, melyekben a képen látható lábbeli szerepel! Értelmezzétek is őket!